

Η επίδραση της σειράς γέννησης στις βρεφικές και πατρικές συναισθηματικές εκφράσεις κατά τη διάρκεια των πρωτοσυννομιών: μια προκαταρκτική μελέτη

Θεανώ Κοκκινάκη

Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Η διερεύνηση των συναισθηματικών εκφράσεων προσώπου κατά τη διάρκεια των πρωτοσυννομιών βρέφους-πατέρα ανά σειρά γέννησης είναι σημαντική γιατί θα διευρύνει την κατανόηση του ρόλου του πλαισίου αλληλεπίδρασης των σημαντικών οικογενειακών σχέσεων στον τρόπο συναισθηματικού συντονισμού των παιδιών, μέσα από τον οποίο μαθαίνουν να διαπραγματεύονται τις συναισθηματικές προκλήσεις. Επτά ζεύγη πρωτότοκων και τέσσερα ζεύγη δευτερότοκων βρεφών με τους πατέρες τους βιντεοσκοπήθηκαν κατά τη διάρκεια των αυθόρμητων αλληλεπιδράσεών τους στο σπίτι από τον 2ο έως τον 6ο μήνα. Η μικροανάλυση των πατρικών και των βρεφικών συναισθηματικών εκφράσεων προσώπου έδειξε ομοιότητες και διαφορές σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του συναισθηματικού συντονισμού οι οποίες συνοψίζονται ως εξής: α) το συναισθηματικό ταίριασμα και η εναρμόνιση συνοδεύει τις πρωτοσυννομιές των πρωτότοκων και των δευτερότοκων βρεφών με τους πατέρες τους, β) τα πρωτότοκα, τα δευτερότοκα βρέφη και οι πατέρες τους παραμένουν σταθεροί στις συναισθηματικές τους εκφράσεις στην αρχή και στο τέλος των πρωτοσυννομιών τους, γ) τα πρωτότοκα και τα δευτερότοκα βρέφη «ταιριάζουν» και «συμπληρώνουν» τα πατρικά θετικά συναισθήματα περισσότερο από το αντίστροφο, δ) οι συχνότερες κοινές βρεφικές και πατρικές συναισθηματικές εκφράσεις (ευχαρίστηση και ενδιαφέρον) δεν φαίνεται να παρουσιάζουν σημαντικές διαχρονικές αλλαγές, και ε) τα περιγραφικά δεδομένα παρέχουν ενδείξεις διαφορών στη χρονική δομή της πρωτοσυννομίας βρέφους-πατέρα ανά σειρά γέννησης. Τα αποτελέσματα αυτής της προκαταρκτικής μελέτης θα συζητηθούν στο πλαίσιο της θεωρίας της έμφυτης διυποκειμενικότητας.

Εισαγωγή

Ο σκοπός της παρούσας προκαταρκτικής διαχρονικής και νατουραλιστικής μελέτης είναι η διερεύνηση των συναισθηματικών

εκφράσεων προσώπου των πρωτότοκων και δευτερότοκων βρεφών καθώς και των πατέρων κατά τη διάρκεια των αυθόρμητων δυαδικών πρωτοσυννομιών τους από το 2ο έως τον 6ο μήνα της ζωής των βρεφών. Πα-

ρά το γεγονός ότι ο όρος «συναισθηματικός συντονισμός» (*emotional regulation*) βρίσκεται υπο διερεύνηση (Thompson, 1994, παραπομπή από τους Volling, McElwain & Miller, 2002), τα φαινόμενα που παρατηρούνται όταν τα ανθρώπινα όντα αλληλεπιδρούν έχουν περιγραφεί μέσω διαφορετικών μηχανισμών όπως το «συντονισμένο αμοιβαίο ταιρίασμα» (*co-regulated mutual matching*), ο «αμοιβαίος συντονισμός» (*mutual regulation / coordination*), η ενσυναίσθηση (*empathy*), η μίμηση (*imitation / mimesis*), η εναρμόνιση (*attunement*) η αλλοκεντρική συμμετοχή (*altercentric participation*), οι δυαδικές καταστάσεις συνείδησης (*dyadic states of consciousness*) – ή η διυποκειμενικότητα (*intersubjectivity*), με έναν γενικό όρο (Beebe & Jaffe, 1992, παραπομπή από τον Fogel, 1993; Braten, 2007; Brazelton, Tronick, Adamson, Als & Wise, 1975; de Waal, 2007; Fogel, 1993; Kokkinaki, 1998, 2003; Kugiumutzakis, Kokkinaki, Markodimitraki & Vitalaki, 2005; Κουγιουνουτζάκης, 2007; Maratos, 1998, Stern, 2007; Tronick, 2005). Η διυποκειμενικότητα αποτελεί τη διαδικασία μέσω της οποίας η διανοητική δραστηριότητα – συμπεριλαμβανομένων των κινήτρων, των προθέσεων και των συναισθημάτων – μεταβιβάζεται ανάμεσα σε νοώντες (Trevarthen, 1998β). Ανεξάρτητα από την ορολογία, όλοι οι παραπάνω μηχανισμοί συγκλίνουν ως προς την άποψη ότι το βρέφος κατέχει όχι μόνο την ικανότητα να δρά αυτόνομα με το σώμα του σαν ένας αρμονικός εμπρόθετος αυτεξούσιος ζωικός εαυτός, και να κινητοποιείται για μια «από κοινού με άλλους προσοχή» προς τα αντικείμενα και τα γεγονότα, αλλά διαθέτει και την ικανότητα μοιράσματος των συγκινήσεων, που θα ρυθμίσουν την αρμονία των συμμετοχών του στις προσφορές ενός κόσμου

ανθρώπων που ο καθένας τους έχει δικές του προθέσεις, δική του συνείδηση και δικά του συναισθήματα (Trevarthen, 2007).

Τα δυναμικά των οικογενειακών αλληλεπιδράσεων και επιρροών μπορούν να μελετηθούν σε συνάρτηση με ένα οικογενειακό σύστημα αλληλεπίδρασης το οποίο αποτελείται από τρία υποσυστήματα: αλληλεπίδραση μητέρας-πατέρα, γονέα-παιδιού και αδελφού/φής-αδελφού/φής. Κάθε υποσύστημα λειτουργεί σαν μια ημι-ανεξάρτητη μονάδα, παρά το γεγονός ότι επηρεάζει και επηρεάζεται από τα άλλα δύο υποσυστήματα. Η έκταση και η ποιότητα της αλληλεπίδρασης του ενός μέλους της οικογένειας με το άλλο εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά των αδελφών της οικογένειας (αριθμός, φύλο, ηλικία, διαφορά ηλικίας) (Cicirelli, 1976, 1980).

Τα ερευνητικά δεδομένα που αφορούν στην επίδραση της σειράς γέννησης στα συναισθήματα είναι ασαφή (Gecas & Pasley, 1983). Αυτό πιθανόν να οφείλεται στα αντιφατικά και περιορισμένα στοιχεία της επίδρασης της σειράς γέννησης στην επικοινωνία της μητέρας και, σπανιότερα, του πατέρα και του βρέφους. Τα ευρήματα αυτά συνοψίζονται ως ακολούθως: α) τόσο οι μητέρες όσο και τα πρωτότοκα βρέφη τους εκδηλώνουν λιγότερη «ζεστασιά», αυξημένη συχνότητα ουδέτερου συναισθήματος και λιγότερη αλληλεξάρτηση μετά τη γέννηση του νέου βρέφους (Taylor & Kogan, 1973), β) οι μητέρες εκφράζουν πιο θετικά συναισθήματα στην πρόσωπο-με-πρόσωπο αλληλεπίδραση με τα 2 μηνών δευτερότοκα βρέφη τους σε σχέση με τα πρωτότοκα, και τα δευτερότοκα, με την σειρά τους, χαμογελούν προς τη μητέρα τους περισσότερο, συγκριτικά με τα πρωτότοκα αδέρφια τους (Moore, Cohn & Campbell,

1997) ή οι μητέρες εκφράζουν λιγότερες κοινωνικές συμπεριφορές ή συμπεριφορές στοργής προς τα δευτερότοκα συγκριτικά με τα πρωτότοκα παιδιά τους (Jacobs & Moss, 1976), γ) η παροχή συχνής φροντίδας προς τα πρωτότοκα παιδιά από τον πατέρα έχει συσχετιστεί με την αύξηση στην έκφραση θετικών συμπεριφορών από τα πρωτότοκα παιδιά προς τη μητέρα τους μετά τη γέννηση του νέου βρέφους (Kojima, Irisawa & Wakita, 2005), και δ) η αλληλεπίδραση των πατέρων με τα πρωτότοκα βρέφη τους διαρκεί πολύ περισσότερο από την επικοινωνία των πατέρων με τα δευτερότοκα παιδιά τους (Keller & Zach, 2002), γεγονός που επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι οι πατέρες περνούν πολύ περισσότερη ώρα κοιτάζοντας τα πρωτότοκα βρέφη τους, συγκριτικά με οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα, και αυτό πιθανόν να ικανοποιεί την περιέργειά τους και να αποτελεί πηγή ευχαρίστησης (Rheingold, 1969, παραπομπή από τους Rendina & Dickerscheid, 1976). Αυτά τα διαφορετικά χαρακτηριστικά αλληλεπίδρασης μπορεί να συσχετίζονται με το φύλο του βρέφους επειδή: α) από την μια πλευρά οι πατέρες πιστεύουν, περισσότερο από τις μητέρες, ότι τα αγόρια «συντονίζονται καλύτερα» και τα κορίτσια είναι «λιγότερο επικεντρωμένα» (Rubin, Provenzano & Luria, 1974, παραπομπή από τον Parke, 1979), αλλά β) από την άλλη πλευρά, πιθανόν οι πατέρες, στην προσπάθειά τους να αντισταθμίσουν αυτή την ανεπάρκεια, συμμετέχουν για πολύ περισσότερο χρόνο στην πρόσωπο-με-πρόσωπο αλληλεπίδραση με τις κόρες παρά με τους γιούς τους (Keller & Zach, 2002).

Απο τα παραπάνω, γίνεται εύκολα κατανοητό ότι η σειρά γέννησης επηρεάζει την ποιότητα της αλληλεπίδρασης βρέφους-γο-

νά. Πιο συγκεκριμένα, τα πρωτότοκα παιδιά βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση επειδή λαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της γονικής προσοχής, υποστήριξης και ελέγχου (Gecas & Pasley, 1983) πιθανόν εξαιτίας των υψηλότερων γονικών προσδοκιών για τη συμπεριφορά και την επίδοσή τους (Kindwell, 1982). Από την άλλη πλευρά, η θέση των μικρότερων παιδιών στη σειρά γέννησης είναι μοναδική με αντιφατικά χαρακτηριστικά. Τα μικρότερα παιδιά βιώνουν την αλληλεπίδραση στο επίπεδο του παιδιού (*child-level interaction*) και είναι υποταγμένα στα μεγαλύτερα παιδιά. Τα ίδια λαμβάνουν λιγότερη προσοχή και ενθάρρυνση από τους γονείς και δυσκολεύονται περισσότερο στην διεκδίκηση και απόκτηση θέσης μέσα στο οικογενειακό σύστημα (Gecas & Pasley, 1983). Οι σταθερές και οι προσδοκίες είναι χαλαρές και η γονική προσοχή κατευθύνεται περισσότερο στην μεγαλύτερη ευχαρίστηση του μικρότερου βρέφους στην οικογένεια (Kindwell, 1982), παρά το γεγονός ότι η καινοτομία και η συγκίνηση της απόκτησης ενός βρέφους έχουν ελαττωθεί μέχρι τη στιγμή γέννησης του δεύτερου παιδιού (Jacobs & Moss, 1976).

Ο σκοπός της παρούσας προκαταρκτικής μελέτης είναι να διευρύνει την κατανόησή μας σε ό,τι αφορά την επίδραση της σειράς γέννησης στις συναισθηματικές εκφράσεις που λαμβάνουν χώρα στην ελεύθερη επικοινωνία βρέφους-πατέρα από τον 2^ο έως τον 6^ο μήνα της ζωής του βρέφους. Στην παρούσα έρευνα υποθέσαμε ότι η αλληλεπίδραση των πατέρων με τα πρωτότοκα, αλλά όχι με τα δευτερότοκα, θα χαρακτηρίζεται από συναισθηματικό συντονισμό, δηλαδή, συναισθηματικό ταίριασμα/«συμπληρωματικότητα» («μίμηση» του τύπου των συναισθηματικών εκφράσεων προ-

σώπου ίδιας ισχύος) και εναρμόνιση («μίμηση» της κατεύθυνσης αλλαγής της συναισθηματικής έντασης). Αυτή η υπόθεση βασίζεται στις διαφορές σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του συναισθηματικού συντονισμού (διάρκεια, συναισθηματική ένταση, προσδοκίες) που «ευνοούν» την αλληλεπίδραση των πατέρων με τα πρωτότοκα, σε σύγκριση με τα δευτερότοκα βρέφη (Keller & Zach, 2002; Kopp, 1989; Pomerantz & Newman, 2000; Thompson, 1994). Παράλληλα, η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στη διεύρυνση των ευρημάτων που υποδηλώνουν ότι κατά τη διάρκεια των παύσεων που προηγούνται και έπονται των δυαδικών πρωτοσυννομιλιών βρέφους-πατέρα: 1) περισσότερες (70.3% έναντι 29.7%) και μεγαλύτερης διάρκειας παύσεις (6.0 δευτ. έναντι 4.91 δευτ.) παρατηρούνται στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα σε σχέση με τα δευτερότοκα βρέφη, 2) οι πατέρες και τα πρωτότοκα, αλλά όχι τα δευτερότοκα, βρέφη «ταϊριάζουν» τις εκφράσεις προσώπου των θετικών συναισθημάτων, 3) η συναισθηματική εναρμόνιση (το ταίριασμα των αλλαγών της συναισθηματικής έντασης) δεν χαρακτηρίζει τις παύσεις στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων ούτε με τα πρωτότοκα ούτε με τα δευτερότοκα βρέφη, 4) τα πρωτότοκα, τα δευτερότοκα βρέφη και οι πατέρες τους παραμένουν σταθεροί στις συναισθηματικές τους εκφράσεις στην αρχή και στο τέλος των παύσεων (Kokkinaki, 2008α).

Η συστηματική περιγραφή και ανάλυση των συναισθηματικών εκφράσεων προσώπου των πρωτότοκων, των δευτερότοκων βρεφών και των πατέρων τους κατά τη διάρκεια των δυαδικών αυθόρμητων αλληλεπιδράσεών τους από τον 2^ο έως τον 6^ο μήνα της ζωής των βρεφών είναι σημαντική

γιατί: α) θα διευρύνει την κατανόησή μας για το ρόλο και τις αναπτυξιακές αλλαγές του πλαισίου αλληλεπίδρασης εντός των σημαντικών οικογενειακών σχέσεων στον τρόπο συναισθηματικού συντονισμού των παιδιών, μέσω του οποίου τα ίδια διαχειρίζονται σημαντικές κοινωνικές σχέσεις και συναισθηματικές εκφράσεις και μαθαίνουν να διαπραγματεύονται συναισθηματικές προκλήσεις (Miller, Volling & McEwain, 2000), β) από τη μια πλευρά, οι μητέρες και οι πατέρες μπορεί να έχουν διαφορετικές προσδοκίες και εμπειρίες συναισθηματικού συντονισμού με παιδιά διαφορετικών ηλικιών. Αυτό πιθανόν να συνεπάγεται ότι οι γονείς προσδοκούν περισσότερο ώριμο αυτο-συντονισμό του συναισθήματος και της συμπεριφοράς από την πλευρά των μεγαλύτερων παιδιών, ενώ δεν αναμένουν τέτοιου είδους αποτελεσματικό αυτο-συντονισμό από τα μικρότερα αδέλφια (Kopp, 1989; Thompson, 1994). Από την άλλη πλευρά, οι βρεφικές προσδοκίες για την πατρική συμπεριφορά διαφέρουν από τις προσδοκίες τους για τη μητρική συμπεριφορά, ίσως εξαιτίας της διαφορετικής ιστορίας και του παρελθόντος της αλληλεπίδρασης (Braungart-Rieker, Garwood, Powers & Notaro, 1998; Lewis, 1997). γ) δεδομένου ότι οι αλληλεπιδράσεις των γονέων με τα πρωτότοκα βρέφη τους είναι συναισθηματικά φορτισμένες (Hilton, 1967, παραπομπή από τους Taylor & Kogan, 1978), οι σχέσεις μεταξύ των μικρών αδελφών είναι ιδιαίτερα σημαντικές επειδή οι αποκτώμενες ικανότητες συναισθηματικού συντονισμού σε αυτά τα πλαίσια αλληλεπίδρασης μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για τον τρόπο με τον οποίο το παιδί αποκρίνεται στις μελλοντικές σχέσεις (Miller et al., 2000). Φαίνεται ότι η επιρροή μεταξύ των

αδελφών είναι μεγαλύτερη σε τομείς όπου η αλληλεπίδραση πατέρα-παιδιού είναι μικρότερη, παρά το αντίστροφο (Cicirelli, 1980), δ) η υπόθεση ότι η ανατροφοδότηση που παρέχουν οι γονικές εκτιμήσεις για τη συμπεριφορά των παιδιών διατυπώνεται πιο ξεκάθαρα στις αλληλεπιδράσεις των γονέων με τα πρωτότοκα, παρά με τα δευτερότοκα, παιδιά πιθανόν να επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο οι αντιλήψεις για τον εαυτό συσχετίζονται με τις συναισθηματικές καταστάσεις και την γενική ευημερία (Pomerantz & Newman, 2000).

Μεθοδολογία

Υποκείμενα

Τα υποκείμενα της παρούσας έρευνας ήταν έντεκα ζεύγη βρέφους-πατέρα (N=22) τα οποία συμμετείχαν σε μια μεγαλύτερη, διαχρονική έρευνα για τις συναισθηματικές εκφράσεις που συνοδεύουν τα αυθόρμητα μιμητικά φαινόμενα¹. Επτά βρέφη ήταν πρωτότοκα και τέσσερα βρέφη ήταν δευτερότοκα. Ο μέσος όρος ηλικίας των πατέρων ήταν 33,63 χρόνια (εύρος 27-47 χρόνια). Το 55% των πατέρων είχαν πτυχίο Πανεπιστημίου ενώ οι υπόλοιποι ήταν απόφοιτοι Ανώτερης Εκπαίδευσης. Δύο πατέρες από κάθε ομάδα υποκειμένων (πρωτότοκα / δευτερότοκα βρέφη) παρακολούθησαν τον τοκετό και τη γέννηση του παιδιού τους. Όλα τα βρέφη ήταν τελειόμηνα και υγιή και είχαν γεννηθεί σε μια μαιευτική κλινική στο Ρέθυμνο της Κρήτης. Ο μέσος όρος

βάρους γέννησης των βρεφών ήταν 3568 γραμμάρια (T.A. = 487,479, εύρος 2800-4250 γραμμάρια) και ο μέσος όρος ύψους τους ήταν 52,22 εκατοστά (T.A. = 2.160, εύρος 48-55 εκατοστά).

Διαδικασία

Προκειμένου να γίνει η επιλογή των υποκειμένων, η ερευνήτρια προσέγγισε πρώτα τους μαιευτήρες της κλινικής και μετά τους παιδιάτρους της τοπικής κοινωνίας και τους ενημέρωσε προφορικά και μέσω γραπτού κειμένου για το σκοπό και τη διαδικασία της έρευνας. Μετά, τα υποψήφια υποκείμενα (οι γονείς) ενημερώθηκαν μέσω των γιατρών τους αναφορικά με την έρευνα. Μετά την συγκατάθεση των γονέων για την συμμετοχή τους στην έρευνα, η ερευνήτρια τους επισκέφτηκε και μια προκαταρκτική συζήτηση έλαβε χώρα στο σπίτι τους.

Όλες οι βιντεοσκοπήσεις έγιναν στα σπίτια των υποκειμένων και προγραμματίστηκαν με βάση την ευχέρεια των πατέρων και των βρεφών, δηλαδή σε ώρα κατά την οποία οι πατέρες ήταν διαθέσιμοι στο σπίτι και τα βρέφη ήταν πιθανόν να είναι ξακούραστα και σε εγρήγορση. Τα Σαββατοκύριακα αποκλείστηκαν από το πρόγραμμα των βιντεοσκοπήσεων προκειμένου η ερευνήτρια να μην είναι παρεμβατική. Όλες οι βιντεοσκοπήσεις έγιναν με μια Panasonic NV-MS4 S-VHS HI-FI STEREO κάμερα. Οι βιντεοσκοπήσεις γίνονταν σε διαστήματα 15 ημερών, ξεκινώντας από τον 2^ο μήνα μέχρι το τέλος του δέκατου μήνα της ζωής του βρέφους. Η διάρκεια της κάθε βιντεοσκο-

1. Οι βιντεοσκοπημένες αλληλεπιδράσεις βρέφους-πατέρα στις οποίες βασίστηκε η μικροανάλυση της παρούσας έρευνας προέρχονται από τη Διδακτορική Διατριβή της ερευνήτριας, που εκπονήθηκε στο Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου του Εδιμβούργου, υπό την εποπτεία του Καθηγητή Colwyn Trevarthen, για την οποία είχε δοθεί έγκριση από το Royal Infirmary of Edinburgh, NHS Trust (8/95).

πησης ήταν 8-10 λεπτά ανάλογα με την ηλικία του βρέφους, δηλαδή, 8 λεπτά διαρκούσε για τα βρέφη από 2-4 μηνών και 10 λεπτά για τα βρέφη ηλικίας από 4,5-6 μηνών. Καθόλη τη διάρκεια της παρούσας μελέτης εννέα βιντεοσκοπήσεις έγιναν με κάθε βρέφος. Ένα σύνολο 99 βιντεοσκοπήσεων (11 βρέφη X 9 βιντεοσκοπήσεις για καθένα) έγιναν για όλο το δείγμα. Η συνολική διάρκεια των αλληλεπιδράσεων που μικροαναλύθηκαν ήταν 880 λεπτά [(8 λεπτά X 11 βρέφη X 5 βιντεοσκοπήσεις) + (10 λεπτά X 11 βρέφη X 4 βιντεοσκοπήσεις)].

Η οδηγία που δόθηκε προς τον κάθε πατέρα ήταν: «*Παρακαλώ παίζετε όπως συνήθως παίζετε με το παιδί σας*». Οι βιντεοσκοπήσεις λάμβαναν χώρα σε ένα δωμάτιο και σε μια θέση που την επέλεγε ο πατέρας, παρεμποδίζοντας οποιαδήποτε παρέμβαση από τρίτο πρόσωπο. Λεπτομέρειες για τις συνθήκες βιντεοσκόπησης, δηλαδή την απόσταση ανάμεσα στο βρέφος και τον πατέρα και ανάμεσα στο ζεύγος και την ερευνήτρια, τη θέση της ερευνήτριας κ.τ.λ. περιγράφονται από την Kokkinaki (2008a). Στην περίπτωση που το βρέφος ήταν αδιάθετο ή είτε ο πατέρας είτε η ερευνήτρια θεωρούσαν ότι η επίσκεψη θα πρέπει να αναβληθεί για κάποιο συγκεκριμένο λόγο, τότε επαναλαμβανόταν την επόμενη ημέρα.

Κωδικοποίηση

Η πατρική ομιλία προς το βρέφος καθώς και οι βρεφικές φωνοποιήσεις και οι μη-λεκτικοί ήχοι απομαγνητοφωνήθηκαν αυτολεξεί και επαληθεύτηκαν από τις πρωτότυπες βιντεοκασέτες. Βασιζόμενοι στην υπόθεση ότι οι βρεφικές φωνοποιήσεις αποτελούν έναν τρόπο μέσω του οποίου τα βρέφη εκδηλώνουν προς τους άλλους στοιχεία της πρόθεσής τους και προσαρμόζουν αυ-

τόν τον υποκειμενικό έλεγχο στην υποκειμενικότητα των άλλων (Trevarthen, 1979, 2005), οι φωνοποιήσεις, οι λεκτικοί και οι μη-λεκτικοί ήχοι των δύο συντρόφων θεωρήθηκαν ως σύνολα και ομαδοποιήθηκαν σε κατηγορίες λεκτικής έκφρασης (*verbal expression categories*) εντός συγκεκριμένων κατηγοριών εστίασης (*focus categories*) [αυτό το πρωτόκολλο ανάλυσης υιοθέτησε και επέκτεινε συγκεκριμένα μέρη της κωδικοποίησης των Murray & Trevarthen (1986), Myrgray et al., (1993) και των Butler & Ungerer (2003)]. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι αυτή η ομαδοποίηση έγινε προκειμένου να χωριστούν χρονικά οι αυθόρμητες πρωτοσυνομιλίες βρέφους-πατέρα, με σκοπό την μικρο-ανάλυση των πατρικών και των βρεφικών συναισθηματικών εκφράσεων προσώπου εντός κάθε υπομονάδας ανάλυσης με ένα αξιόπιστο και επαρκώς προσδιορισμένο τρόπο.

Η περιγραφή των κατηγοριών λεκτικής έκφρασης και εστίασης με παραδείγματα παρουσιάζεται στον Πίνακα 1 (Kokkinaki, 2008a και 2008b).

Κάθε μία από τις παραπάνω κατηγορίες απομαγνητοφωνήθηκε και καταγράφηκε με ακρίβεια 1/25ου του δευτερολέπτου. Μια υπομονάδα ανάλυσης ορίστηκε ως η χρονική περίοδος η οποία άρχιζε με την έναρξη μιας ή ενός συνδυασμού κατηγοριών εστίασης –η οποία περιείχε μια ή έναν συνδυασμό κατηγοριών λεκτικής έκφρασης– της πατρικής ομιλίας προς το βρέφος ή των βρεφικών φωνοποιήσεων / μη λεκτικών εκφράσεων στις οποίες ο πατέρας αποκρινόταν, και τελείωνε με την ολοκλήρωση της ίδιας ή της τελευταίας, στο συνδυασμό πατρικής φωνητικής, λεκτικής ή μη-λεκτικής έκφρασης ή της βρεφικής φωνητικής ή μη-λεκτικής έκφρασης. Μια μονάδα ανάλυσης

Πίνακας 1. Συνοπτική περιγραφή των κατηγοριών λεκτικής έκφρασης και εστίασης κατά τη διάρκεια της πρωτοσυνομιλίας βρέφους-πατέρα

Εστίαση	Λεκτική Έκφραση	Παραδείγματα
<i>Βρέφος</i>	εσωτερική κατάσταση του βρέφους προσοχή συναίσθημα αυτονομία επικοινωνιακή ικανότητα χαρακτήρας γνώση/διαδικασία σκέψης/μάθηση/μνήμη ομιλία απο την προοπτική του βρέφους εξωτερική κατάσταση του βρέφους εμφάνιση θαυμασμός για την παρουσία του βρέφους	«Τι κοιτάξεις εκεί; Τι είδες;», «Νάτο το χαμόγελο! Νάτο το χαμόγελο!», «Εσύ είσαι ωραίος όταν στέκεσαι όρθιος!», «Θα μιλήσεις; Τι θα πείς; Πέστο με δικά σου λόγια!», «Ανόητο παιδί.», «Είσαι καλό παιδί;» «Γιατί είσαι τόσο σκεπτικός; Τι σκέφτεσαι;» «Θέλεις να μάθεις να μιλάς;», «Τώρα είδες τα πεπόνια και τα καρπούζια και τα ξέχασες όλα τα άλλα, ε;» Πού είσαι μαμά; Με είδες που περπατώ; Με είδες που χορεύω;» «Α! Σαλιάρη!» Ο! Ένας άντρας, ο! Ένα παλικάρι!», «Παναγιά μου, ένας άντρας, κοίταξε εδώ έναν άντρα, κοίτα ένα παλικάρι!»
<i>Πατέρας</i>	πατρική συμπεριφορά, συναισθήματα, πεποιθήσεις και παρουσία	«Ποιός είμαι εγώ; Ποιός είμαι εγώ; Είμαι ο μπαμπάς σου και θέλω να με κοιτάξεις στα μάτια....».
<i>Δυάδα</i>	προσπάθεια του πατέρα προκειμένου να αλληλεπιδράσει με το βρέφος μέσω: α) μιμητική/μη-μιμητική απόκριση β) φωνητικής συμπεριφοράς και/ή λεκτικής απόκρισης (π.χ. συμφωνία, ερμηνεία) γ) να περιγράψει τη δυναδική συναισθηματική/συμπεριφορική αλληλεπίδραση και δ) να εκφράσει το «μοίρασμα» (μέσω της χρήσης του «εμείς») συμπεριφορών, συναισθημάτων, φυσιολογικών καταστάσεων, μερών του σώματος, κατεύθυνσης βλέμματος με το βρέφος	«Ναι, αυτό ακριβώς θέλεις να πείς!» «Τι συμβαίνει; Έχεις «α;», αυτό σημαίνει να σε πάρω;», «Το ξέρεις ότι σε λατρεύω;», «Πάμε μια βόλτα;» «Αισθανόμαστε δεσος για την τεχνολογία.», «Νυστάζουμε;», «Να φάμε το δάκτυλό μας;»
<i>Άλλο</i>	εξωτερική κατάσταση (π.χ. καιρός), ένα αντικείμενο/παιχνίδι ή αναφορά σε τρίτο πρόσωπο	«Τι κοιτάξεις; Το παιχνιδάκι σου;», «Που είναι η αδελφή σου; Πού είναι η Αιμιλία;».
<i>Χωρίς Εστίαση</i>	παιδικά τραγούδια, επαναλαμβανόμενες φωνοποιήσεις, προτάσεις και μη-λεκτικοί ήχοι, μη-αποκριτικοί σε βρεφικές εκφράσεις	Παραδοσιακά Ελληνικά παιδικά τραγούδια όπως το «Αχ! Κουνελάκι» «Η βαρκούλα» (πρωτότυπα ή επινόημένα).

Πίνακας 2 . Συνοπτική περιγραφή των τύπων των εκφράσεων προσώπου του συναισθήματος για κάθε κατηγορία συναισθηματικής ισχύος και των κατηγοριών κατεύθυνσης αλλαγής της συναισθηματικής έντασης

Κατηγορία	Περιγραφή
Τύπος έκφρασης προσώπου	
Εκφράσεις προσώπου θετικής ισχύος	
Ευχαρίστηση προς τον σύντροφο	ανοικτά μάτια, χείλη κλειστά ή ελαφρώς ανοικτά, οι γωνίες του στόματος και τα μάγουλα είναι τραβηγμένα προς τα πάνω προκαλώντας ρυτίδες σε κάθε πλευρά του στόματος (+ + +)
Ευχαρίστηση προς τον εξ. κόσμο	χαρακτηριστικά ευχαρίστησης προς τον εξωτερικό κόσμο (+ +)
Ενδιαφέρον προς τον σύντροφο	βλεμματική επαφή ή προσανατολισμός προς το πρόσωπο/κορμό του συντρόφου (+)
Εκφράσεις προσώπου ουδέτερης ισχύος	
Ουδέτερη έκφραση	σοβαρό μη-χαμογελαστό πρόσωπο, ακίνητα άκρα, καμία ένδειξη φωνοποίησης ή πρόθεσης για φωνοποίηση (όπως εκφράζεται από τις κινήσεις προ-ομιλίας του στόματος, ενδείξεις αυτο-απορρόφησης (κοιτάζει παθητικά προς το δικό του κορμό/μέρη του σώματος) ή εκδηλώνει υπνηλία (χασμουρητό, τρίζιμο ματιών (0)
Ενδιαφέρον προς τον εξ. κόσμο	χαρακτηριστικά ενδιαφέροντος προς τον εξωτερικό κόσμο (0)
Εκφράσεις προσώπου αρνητικής ισχύος	
Αρνητική έκφραση (βρέφος)	ρυτίδες γύρω από τα μάτια και τη μύτη, τεντωμένα και προτεταμένα χείλη, ανοικτό ή κλειστό στόμα, οι γωνίες του στόματος είναι προς τα κάτω (-)
Αρνητική έκφραση (πατέρας)	δυσφορία η οποία εκφράζεται περισσότερο λεκτικά παρά με την έκφραση προσώπου (-)
Κατηγορίες Κατεύθυνσης της Αλλαγής της Συναισθηματικής Έντασης	
Ανιούσα	η ισχύς της τελευταίας συναισθηματικής κατάστασης ενός συντρόφου βρίσκεται υψηλότερα στην κλίμακα σε σχέση με την ισχύ της πρώτης συναισθηματικής κατάστασης του ίδιου συντρόφου κατά τη διάρκεια της ίδιας χρονικής περιόδου,
Κατιούσα	η ισχύς της τελευταίας συναισθηματικής κατάστασης του ενός συντρόφου είναι χαμηλότερα στην κλίμακα σε σχέση με την ισχύ της πρώτης συναισθηματικής κατάστασης του ίδιου συντρόφου κατά τη διάρκεια της ίδιας χρονικής περιόδου,
Σταθερή	η ισχύς της συναισθηματικής κατάστασης ενός συντρόφου παραμένει σταθερή καθόλη της διάρκεια μιας χρονικής περιόδου,
Διακυμαινόμενη	η ισχύς της πρώτης και της τελευταίας έκφρασης προσώπου του συναισθήματος βρίσκεται στην ίδια θέση στην κλίμακα ανεξάρτητα από την ενδιάμεση ισχύ.

ορίστηκε ως η χρονική περίοδος η οποία άρχιζε με την έναρξη της πρώτης υπομονάδας ανάλυσης και τελείωνε με την ολοκλήρωση της τελευταίας υπομονάδας. Ο αριθμός των υπομονάδων ανάλυσης που συμπεριλαμβανόταν σε μια μονάδα ανάλυσης εξαρτιώταν από τη διάρκεια της παύσης ανάμεσα στο τέλος της μιας υπομονάδας και στην έναρξη της επόμενης υπομονάδας. Στην περίπτωση που η διάρκεια της παύσης ανάμεσα σε δύο διαδοχικές υπομονάδες ήταν μικρότερη ή ίση των 2 δευτερολέπτων, τότε αυτές οι δύο υπομονάδες συνιστούσαν την ίδια μονάδα ανάλυσης. Στην περίπτωση που η διάρκεια της παύσης ανάμεσα σε δύο υπομονάδες ήταν μεγαλύτερη των 2 δευτερολέπτων, τότε αυτές οι υπομονάδες συνιστούσαν υπομονάδες δύο διαδοχικών μονάδων ανάλυσης (βλέπε Διάγραμμα 1).

Η διάρκεια της παύσης των 2 δευτερολέπτων έχει θεωρηθεί επαρκής για την αλλαγή στο περιεχόμενο των πατρικών εκφωνήσεων (Herrera, Reissland & Shepherd, 2004), αφού η παύση των τριών δευτερολέπτων «γίνεται αισθητή ως πολύ μεγάλη» (*“feels so long”*, μετάφραση δική μου) (Stern & Gibbon, σελ. 412), ενώ μέχρι τα 3 δευτερόλεπτα η πληροφορία μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια μονάδα (Poppel, 1994). Συνοψίζοντας, η υπομονάδα ανάλυσης ορίστηκε σύμφωνα με τις κατηγορίες εστίασης και λεκτικής έκφρασης που εμπεριέχονται σε αυτήν, ενώ η μονάδα ανάλυσης χαρακτηρίζεται από την υπομονάδα ή τις υπομονάδες που συμπεριλαμβάνει.

Οι πατρικές λεκτικές / φωνητικές εκφράσεις οι οποίες δεν ήταν ακουστικά ξεκάθαρες ή ήταν ακατανόητες αποκλείστηκαν από την ανάλυση, δεδομένου ότι ήταν σπάνιες. Οι πατρικοί ψίθυροι συμπεριλήφθηκαν στην ανάλυση, αφού έχει βρεθεί ότι αποτελούν το

14.6% των πατρικών εκφωνήσεων κατά την πρώιμη βρεφική ηλικία (Papousek, Papousek & Bornstein, 1985). Επιπλέον, οι ήχοι που προέρχονται από οργανικές λειτουργίες –όπως το ρέψιμο και ο λόξυγγας– αναλύθηκαν δεδομένου ότι οι πατέρες συχνά αποκρίνονται σε αυτούς με μίμηση (Kokkinaki, 1998) και λεκτικά σχόλια.

Μετά την απομαγνητοφώνηση της πατρικής ομιλίας προς το βρέφος και των βρεφικών φωνητικών/ μη-λεκτικών ήχων καθώς και την ομαδοποίησή τους σε μονάδες και υπομονάδες ανάλυσης, για κάθε υπομονάδα ανάλυσης το πρωτόκολλο περιέγραφε τρεις βασικούς τύπους εκφράσεων προσώπου (με έξι υποκατηγορίες) μέσα σε τρεις ποιότητες συναισθηματικής ισχύος και τέσσερις κατηγορίες αλλαγής της συναισθηματικής έντασης (Πίνακας 2) (Kokkinaki, 1998, 2008a, 2008b).

Η μικροανάλυση των πατρικών και των βρεφικών εκφράσεων προσώπου εντός κάθε μίας υπομονάδας ανάλυσης, η υψηλή συχνότητα των μη-μεταβαλλόμενων συναισθημάτων της ευχαρίστησης και του ενδιαφέροντος (βλέπε Αποτελέσματα) μας οδήγησε σε περαιτέρω κατηγοριοποίηση των δυαδικών συναισθηματικών εκφράσεων του προσώπου προκειμένου να έχουμε μια πιο ακριβή περιγραφή των περιπτώσεων κατά τις οποίες τα βρέφη και οι πατέρες είτε δεν εξέφραζαν μη-μεταβαλλόμενα συναισθήματα κατά τη διάρκεια της υπομονάδας, είτε εξέφραζαν συναισθήματα που διέφεραν από εκείνα της ευχαρίστησης και του ενδιαφέροντος. Οι δυαδικές συναισθηματικές εκφράσεις κατηγοριοποιήθηκαν ως εξής: α) συναισθηματικό ταίριασμα ή/και «συμπληρωματικότητα», β) συναισθηματική ασυμφωνία, και γ) συνδυασμοί των παραπάνω κατηγοριών. Το συναισθηματικό ταίριασμα (βλέπε Διάγραμμα 1,

Μονάδα Ανάλυσης 2, Υπομονάδα Ανάλυσης 2) κωδικοποιήθηκε όταν ο ένας σύντροφος (2) εκδήλωνε την ίδια έκφραση συναισθήματος με τον άλλο σύντροφο (1) πριν ο πρώτος (1) την ολοκληρώσει, ανεξάρτητα από την ένταση αυτής (π.χ. το συναισθηματικό ταιρίασμα της ευχαρίστησης κωδικοποιήθηκε στην περίπτωση που ο πατέρας γελούσε ξεκαρδιστικά ενώ το βρέφος χαμογελούσε ή το αντίστροφο).

Η συναισθηματική «συμπληρωματικότητα»² (Διάγραμμα 1, Μονάδα Ανάλυσης 1, Υπομονάδα Ανάλυσης 2) κωδικοποιήθηκε όταν ο ένας σύντροφος (2) εκδήλωνε μια έκφραση θετικού συναισθήματος πριν ο πρώτος σύντροφος (1) ολοκληρώσει στην έκφραση του προσώπου του συμπληρωματικό θετικό συναίσθημα (π.χ. κατά τη διάρκεια της πατρικής έκφρασης ευχαρίστησης, το βρέφος εκδηλώνει ενδιαφέρον προς τον πατέρα ή το αντίστροφο). Τα δύο χαρακτηριστικά του συναισθηματικού ταιριάσματος και της «συμπληρωματικότητας» που προκύπτουν από τον παραπάνω ορισμό είναι τα εξής: α) η ποιότητα των συναισθηματικών καταστάσεων που συνταιριάζονται ή «συμπληρώνονται» μεταξύ των δύο συντρόφων, και β) η κατεύθυνση του συναισθηματικού ταιριάσματος και της «συμπληρωματικότητας», η οποία υποδηλώνει τη χρονική της οργάνωση, δηλαδή, ποιός σύντροφος εκφράζει πρώτος ένα συναίσθημα το οποίο θα εκδηλωθεί κατόπιν από τον άλλο σύντροφο. Οι περιπτώσεις συναισθηματικής ασυμφωνίας (Διάγραμμα 1, Μονάδα Ανάλυσης 1, Υπομονάδα Ανάλυσης 3) κωδικοποιήθηκαν

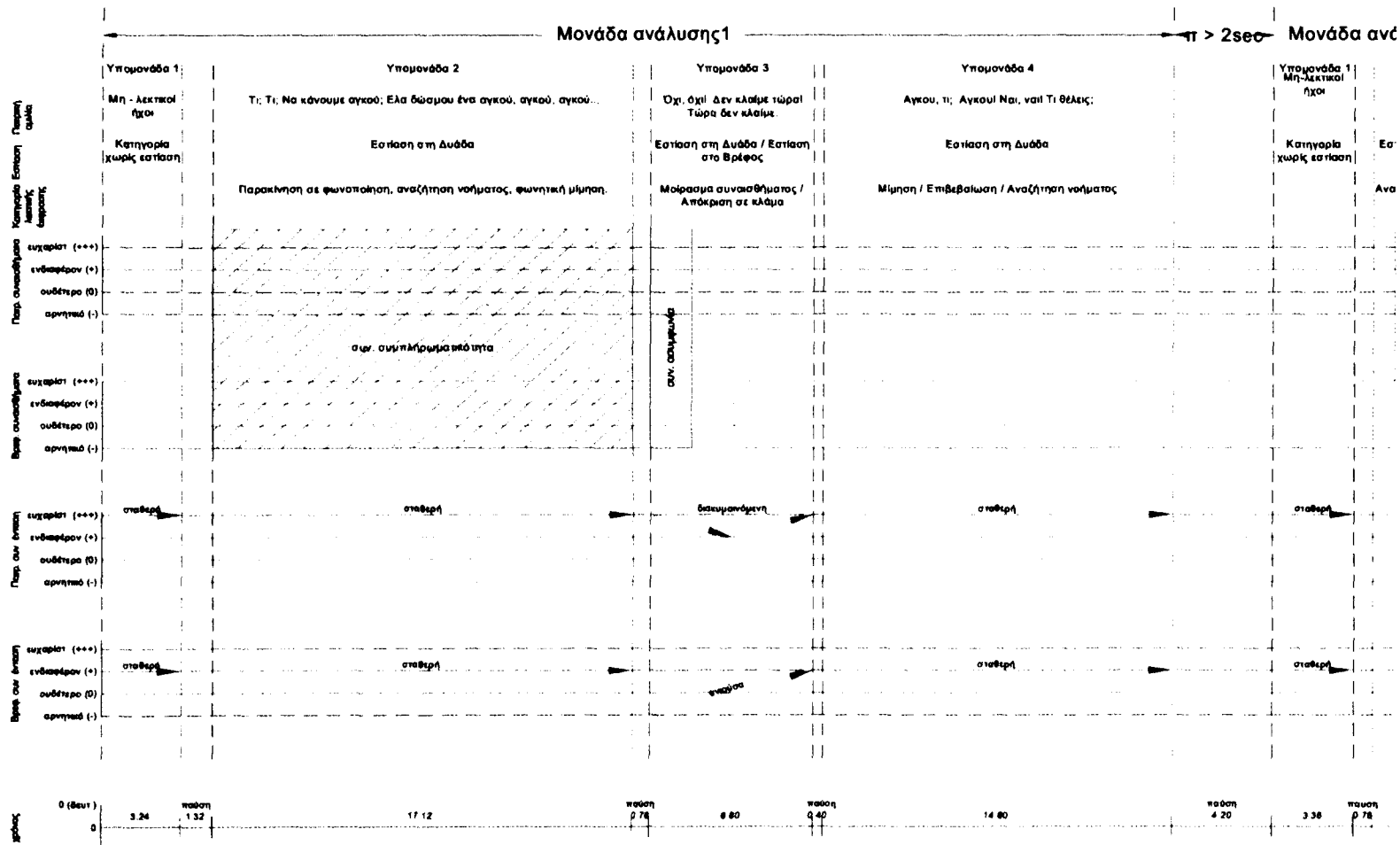
όταν ο ένας ή και οι δύο σύντροφοι δεν ενδιαφερόταν για την αλληλεπίδραση. Στην πρώτη περίπτωση, ο ένας σύντροφος εξέφραζε ευχαρίστηση ή ενδιαφέρον προς τον άλλο σύντροφο, ενώ, ο δεύτερος είχε ουδέτερο ή αρνητικό συναίσθημα. Στη δεύτερη περίπτωση, κανένας σύντροφος δεν ενδιαφερόταν να αλληλεπιδράσει με τον άλλο και τότε ο ένας εξέφραζε ουδέτερο συναίσθημα ενώ ο άλλος αρνητικό.

Οι μετρήσεις αξιοπιστίας έγιναν για τις εκφράσεις προσώπου του συναισθήματος και την κατεύθυνση αλλαγής της συναισθηματικής έντασης. Η ερευνήτρια ανέλυσε το 100% των δεδομένων και ένας δεύτερος αξιολογητής, ο οποίος είχε εκπαιδευτεί στη χρήση του πρωτοκόλλου ανάλυσης, αλλά δεν είχε προηγούμενη εμπειρία μικρο-ανάλυσης και δεν είχε επίγνωση των υπο διερεύνηση υποθέσεων, ανέλυσε το 33% των δεδομένων. Το εύρος του δείκτη αξιοπιστίας μεταξύ των δύο αναλύσεων (*Cohen's Kappa*) για όλες τις κατηγορίες κυμάνθηκε από 0,76 έως 0,86, ενώ ο μέσος όρος του k για όλες τις κατηγορίες ήταν 0,80. Οι βαθμολογίες για τις εκφράσεις προσώπου όσον αφορά στο συναίσθημα είχαν εύρος από 0,76 έως 0,85, ενώ για την συναισθηματική ένταση το εύρος κυμάνθηκε από 0,76 έως 0,86.

Στατιστική Ανάλυση

Για τη στατιστική ανάλυση, χρησιμοποιήθηκε η δοκιμασία χ^2 προκειμένου να καθοριστεί η πιθανή σχέση μεταξύ δύο μεταβλητών. Επιπλέον, η διωνυμική δοκιμασία

2. Ο όρος «συμπληρωματικότητα» (*complement*) επιλέχθηκε για δύο λόγους: α) το ενδιαφέρον θεωρείται ως το συχνότερο θετικό συναίσθημα (Izard & Buechler, 1980), και β) η συναισθηματική έκφραση του κάθε συντρόφου είναι εμφανώς «ατελής» (*incomplete*) ή «ανοικτή» (*open*), προσδοκώντας ένα συγκεκριμένο εύρος πιθανών συναισθηματικών αποκρίσεων από τον άλλο σύντροφο (Trenvarthen, 1993b).

Διάγραμμα 1. Μικροανάλυση των βρεφικών και πατρικών συναισθηματικών εκφράσεων προσώπου κατά την διάρκεια των «συζητήσεων», με παράδειγμα συναισθηματικού ταιριάσματος, συμπληρωματικότητας και ασυμφωνίας

(*Binomial test*) χρησιμοποιήθηκε για τον υπολογισμό των αναλογιών επιτυχιών/αποτυχιών δίτιμων μεταβλητών (κατεύθυνση συναισθηματικού ταιριάσματος ή/και «συμπληρωματικότητας», βρεφική και πατρική). Το επίπεδο σημαντικότητας και για τις δύο δοκιμασίες ορίστηκε στο 1%. Για όλες τις περιπτώσεις σημαντικών συσχετίσεων, τα προσαρμοσμένα υπόλοιπα (*adjusted residual*) υπολογίστηκαν προκειμένου να προσδιοριστούν οι κατηγορίες που παραβιάζουν την προϋπόθεση ανεξαρτησίας σε όλες τις περιπτώσεις σημαντικών συσχετίσεων. Τα προσαρμοσμένα υπόλοιπα ακολουθούν μια κανονική κατανομή στην περίπτωση που η προϋπόθεση ανεξαρτησίας πληρείται (Dobson, 2002). Για το λόγο αυτό, τα αποτελέσματα μιας σημαντικής συσχέτισης είναι ασφαλή μόνο στην περίπτωση που ένας συνδυασμός κατηγοριών έχει προσαρμοσμένο υπόλοιπο του οποίου η απόλυτη τιμή είναι μεγαλύτερη του 2,0, αφού ο συνδυασμός αυτός φαίνεται να παραβιάζει την προϋπόθεση ανεξαρτησίας. Επιπλέον, η δοκιμασία Friedman χρησιμοποιήθηκε για τη διερεύνηση πιθανών διαχρονικών αλλαγών των συχνότερων βρεφικών και πατρικών συναισθηματικών εκφράσεων καθόλη τη διάρκεια της παρούσας έρευνας. Το επίπεδο σημαντικότητας για τη δοκιμασία Friedman ορίστηκε στα 5/4 (αριθμός των συγκρίσεων) = 1,25% (διόρθωση *Bonferroni*). Όλες οι αναλύσεις έγιναν με τη χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS (έκδοση 13, 2004).

Αποτελέσματα

Κατά τη διάρκεια των 880 λεπτών αυθόρμητης αλληλεπίδρασης βρέφους-πατέρα, ένα σύνολο 4.386 υπομονάδων ανάλυσης κατα-

γράφηκαν. Τα περιγραφικά στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 3 δείχνουν ότι: α) η μέση διάρκεια των μονάδων ανάλυσης είναι μεγαλύτερη στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα δευτερότοκα (62,29 δευτ.) σε σύγκριση με τα πρωτότοκα βρέφη (40,41 δευτ.), ενώ το αντίστροφο συμβαίνει για τη συχνότητα (πρωτότοκα: 658 δευτερότοκα: 284). Η συχνότητα και η μέση διάρκεια των υπομονάδων ανάλυσης είναι μεγαλύτερη στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα (2345, 10,56 δευτ.) παρά με τα δευτερότοκα βρέφη (2041, 8,04 δευτ.), και β) η συχνότητα και η μέση διάρκεια των παύσεων εντός των μονάδων ανάλυσης είναι μεγαλύτερη στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα (595, 6,80 δευτ.) συγκριτικά με τα δευτερότοκα βρέφη (248, 4,93 δευτ.). Η μέση διάρκεια των παύσεων εντός των υπομονάδων ανάλυσης είναι μεγαλύτερη στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα βρέφη (0.85 δευτ.) συγκριτικά με τα δευτερότοκα (0.70 δευτ.), ενώ το αντίστροφο συμβαίνει για τη συχνότητα (πρωτότοκα: 1686, δευτερότοκα: 1758).

Ο αριθμός των μονάδων ανάλυσης για τα πρωτότοκα βρέφη κυμάνθηκε από 1 έως 31, ενώ για τα δευτερότοκα βρέφη από 1 έως 33. Ο αριθμός των υπομονάδων για τα πρωτότοκα βρέφη κυμάνθηκε από 9 έως 64, ενώ για τα δευτερότοκα από 27 έως 90.

Δεδομένης της επικοινωνιακής προσέγγισης της παρούσας έρευνας, η ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στις βρεφικές και τις πατρικές συναισθηματικές καταστάσεις εστιάστηκε στις συχνότερες κοινές κατηγορίες συναισθημάτων, δηλαδή στην πατρική και βρεφική ευχαρίστηση και το ενδιαφέρον. Ο Πίνακας 4 συνοψίζει τα αποτελέσματα της ανάλυσης της σχέσης μεταξύ: α) των βρεφικών και πατρικών συναισθηματι-

Πίνακας 3. Μέσοι όροι (και τυπικές αποκλίσεις) των μονάδων και των υπομονάδων ανάλυσης (σε δευτερόλεπτα) στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα και τα δευτερότοκα βρέφη [δεν υπάρχει η αναμενόμενη αντιστοιχία μεταξύ της συχνότητας των μονάδων ($N=654+284=938$), υπομονάδων ανάλυσης (4386) και των παύσεων εντός των υπομονάδων (3444) και των μονάδων (843) επειδή οι μονάδες/υπομονάδες που καταγράφηκαν στην αρχή ή στο τέλος των βιντεοσκοπήσεων δεν είχαν προηγούμενη ή επόμενη παύση, αντίστοιχα]

	N	M. Όρος	Ελάχιστο	Μέγιστο	Τυπ. Απόκλ.
<i>Διάρκεια μονάδας</i>					
Αλληλεπίδραση πρωτότοκο βρέφος-πατέρα	658	40,41	0,12	495,52	65,06
Αλληλεπίδραση δευτερότοκο βρέφος-πατέρα	284	62,29	0,24	514,84	78,50
<i>Διάρκεια παύσεων εντός μονάδων</i>					
Αλληλεπίδραση πρωτότοκο βρέφος-πατέρα	595	6,80	2,04	82,32	8,10
Αλληλεπίδραση δευτερότοκο βρέφος-πατέρα	248	4,93	2,00	66,64	5,30
<i>Διάρκεια υπομονάδων</i>					
Αλληλεπίδραση πρωτότοκο βρέφος-πατέρα	2345	10,56	0,04	186,60	17,05
Αλληλεπίδραση δευτερότοκο βρέφος-πατέρα	2041	8,04	0,12	98,88	10,69
<i>Διάρκεια παύσεων εντός υπομονάδων</i>					
Αλληλεπίδραση πρωτότοκο βρέφος-πατέρα	1686	0,85	0,04	28,00	0,85
Αλληλεπίδραση δευτερότοκο βρέφος-πατέρα	1758	0,70	0,04	2,84	0,48

κών καταστάσεων, β) του αριθμού των βρεφικών και των πατρικών συναισθηματικών αλλαγών, γ) της βρεφικής και της πατρικής συναισθηματικής έντασης, και δ) των συχνότερων βρεφικών και πατρικών συναισθημάτων στην αρχή και στο τέλος της πρωτοσυννομιλίας βρέφους-πατέρα, ανά σειρά γέννησης των βρεφών.

Μια σημαντική σχέση ανάμεσα στις συναισθηματικές καταστάσεις των πρωτότοκων βρεφών και των πατέρων τους (Πίνακας 4, γραμμή 1α) υποδηλώνει ότι όταν ο πατέρας εκφράζει ευχαρίστηση, το βρέφος είναι πιο πιθανόν να εκφράσει ευχαρίστηση (17%) παρά όταν ο πατέρας εκφράζει ενδιαφέρον προς το βρέφος (4,7%) ή όταν εκφράζει ευχαρίστηση και ενδιαφέρον διαδοχικά (6,9%). Ομοίως, όταν ο πατέρας εκφράζει ενδιαφέρον, το βρέφος είναι πιο πιθανό να εκφράσει ενδιαφέρον προς τον πατέρα (92,9%) σε σύγκριση με τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο πατέρας εκφράζει ευχαρίστηση (56,7%) ή ευχαρίστηση και ενδιαφέρον διαδοχικά (50%). Στις περιπτώσεις όπου ο πατέρας εκφράζει ευχαρίστηση και ενδιαφέρον διαδοχικά, το βρέφος είναι πιο πιθανόν να εκφράσει την ίδια αλληλουχία συναισθημάτων (43,1%) παρά όταν ο πατέρας εκφράζει αποκλειστικά ευχαρίστηση (26,4%) ή ενδιαφέρον (2,4%).

Επιπλέον, μια σημαντική σχέση ανάμεσα στις συναισθηματικές καταστάσεις των πατέρων και των δευτερότοκων βρεφών (γραμμή 1β) υποδηλώνει ότι, όταν ο πατέρας εκφράζει αποκλειστικά ευχαρίστηση ή ενδιαφέρον προς το βρέφος ή και τα δύο συναισθήματα διαδοχικά κατά τη διάρκεια της πρωτοσυννομιλίας, το βρέφος είναι πιο πιθανόν να εκφράσει ακριβώς τις ίδιες (27,8%, 84,3% και 56,7%, αντίστοιχα) παρά «συμπληρωματικές» συναισθηματικές καταστάσεις.

Μια σημαντική σχέση ανάμεσα στον αριθμό των συναισθηματικών αλλαγών των πρωτότοκων βρεφών και των πατέρων (γραμμή 2α) υποδηλώνει ότι όταν ο πατέρας αλλάζει τη συναισθηματική του κατάσταση μια φορά, το βρέφος είναι πιο πιθανό να την αλλάξει μια φορά (48,6%) παρά όταν ο πατέρας την αλλάξει δύο (27,7%) ή τρεις φορές (20%). Επιπλέον, όταν η συναισθηματική κατάσταση του πατέρα αλλάζει τρεις φορές, το βρέφος είναι πιο πιθανό να αλλάξει τη δική του συναισθηματική κατάσταση τρεις φορές (46,7%) παρά όταν ο πατέρας την αλλάξει μια (13%) ή δύο φορές (29,8%). Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο πατέρας άλλαξε τη συναισθηματική του κατάσταση δύο φορές, το βρέφος δεν προσαρμόστηκε σε αυτό το ρυθμό δεδομένου ότι το προσαρμοσμένο υπόλοιπο για αυτό το κελλί ήταν χαμηλό ($0,6 < 2,0$) και δεν διέφερε από την περίπτωση που η προϋπόθεση ανεξαρτησίας θα ίσχυε.

Επιπλέον, μια μη-σημαντική σχέση ανάμεσα στον αριθμό των συναισθηματικών αλλαγών των δευτερότοκων βρεφών και των πατέρων (γραμμή 2β) υποδηλώνει ότι ο αριθμός των συναισθηματικών αλλαγών των πατέρων δεν επηρεάζει τον αριθμό των συναισθηματικών αλλαγών των βρεφών κατά τη διάρκεια των πρωτοσυννομιλιών τους.

Η ανάλυση του χ^2 έδειξε μια σημαντική σχέση ανάμεσα στη συναισθηματική ένταση των πατέρων και των πρωτότοκων βρεφών (γραμμή 3α) η οποία υποδηλώνει ότι, όταν η συναισθηματική κατάσταση του πατέρα αλλάζει ακολουθώντας ανιούσα κατεύθυνση, το βρέφος είναι πιο πιθανό να αλλάξει τη δική του συναισθηματική κατάσταση έχοντας ανιούσα κατεύθυνση (32,2%) παρά όταν η συναισθηματική κατάσταση του πατέρα αλλάζει ακολουθώντας κατιούσα ή

Πίνακας 4. Συνοπτικός πίνακας ανάλυσης της σχέσης ανάμεσα στα βρεφικά και πατρικά συναισθήματα / αριθμό συναισθηματικών αλλαγών / συναισθηματική ένταση και στα συχνότερα βρεφικά και πατρικά συναισθήματα στην αρχή και στο τέλος της πρωτοσυννομιλίας βρέφους πατέρα ανά σειρά γέννησης.

	Pearson Chi-square	df	Asymp Sig.
1. Συσχέτιση ανάμεσα στις βρεφικές και πατρικές συν.καταστάσεις			
(α) Αλληλεπίδραση πρωτότοκο βρέφος-πατέρα	54,593	4	p<.001*
(β) Αλληλεπίδραση δευτερότοκο βρέφος-πατέρα	82,315	4	p<.001*
2. Συσχέτιση ανάμεσα στον αριθμό των βρεφικών και πατρικών συν. αλλαγών			
(α) Αλληλεπίδραση πρωτότοκο βρέφος-πατέρα	16,959	4	0.002*
(β) Αλληλεπίδραση δευτερότοκο βρέφος-πατέρα	3,452	4	0.485
3. Συσχέτιση ανάμεσα στη βρεφική και πατρική συν. ένταση			
(α) Αλληλεπίδραση πρωτότοκο βρέφος-πατέρα	199,105	9	p<.001*
(β) Αλληλεπίδραση δευτερότοκο βρέφος-πατέρα	276,611	9	p<.001*
4. Συσχέτιση ανάμεσα στα βρεφικά συναισθήματα στην αρχή και στο τέλος της πρωτοσυννομιλίας			
(α) Αλληλεπίδραση πρωτότοκο βρέφος-πατέρα	956,539	4	p<.001*
(β) Αλληλεπίδραση δευτερότοκο βρέφος-πατέρα	644,047	4	p<.001*
5. Συσχέτιση ανάμεσα στα πατρικά συναισθήματα στην αρχή και στο τέλος της πρωτοσυννομιλίας			
(α) Αλληλεπίδραση πρωτότοκο βρέφος-πατέρα	1094,177	1	p<.001*
(β) Αλληλεπίδραση δευτερότοκο βρέφος-πατέρα	694,852	1	p<.001*

διακυμαινόμενη κατεύθυνση (18,3% και 20,6% αντιστοίχως) ή όταν παραμένει σταθερή (17,7%). Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η συναισθηματική κατάσταση του πατέρα αλλάζει ακολουθώντας κατιούσα κατεύθυνση, τα συναισθήματα του βρέφους είναι πιθανότερο να αλλάξουν στην ίδια κατεύθυνση (26%) παρά όταν η συναισθηματική κατάσταση του πατέρα αλλάξει σε ανιούσα (13%), ή διακυμαινόμενη κατεύθυνση (16,4%) ή όταν παραμένει σταθερή (12,7%). Επιπλέον, όταν τα συναισθήματα του πατέρα είχαν διακυμαινόμενη ένταση, τα βρεφικά συναισθήματα μεταβάλλονται με την ίδια ένταση (42,4%) σε σύγκριση με τις περιπτώσεις στις οποίες τα συναισθήματα του πατέρα είχαν ανιούσα (24,8%) ή κατιούσα κατεύθυνση (29,8%) ή παρέμεναν σταθερά (13,7%). Ομοίως, όταν τα συναισθήματα του πατέρα παρέμεναν σταθερά, η ένταση των συναισθημάτων του βρέφους ήταν πιθανότερο να παραμένει σταθερή (56%) παρά όταν τα πατρικά συναισθήματα άλλαζαν σε ανιούσα (30%), κατιούσα (26%) ή διακυμαινόμενη κατεύθυνση (20,6%). Επιπροσθέτως, μια σημαντική σχέση ανάμεσα στη συναισθηματική ένταση των δευτερότοκων βρεφών και των πατέρων τους (γραμμή 3β) υποδηλώνει ότι όταν η συναισθηματική ένταση του πατέρα αλλάζει με ανιούσα, κατιούσα, διακυμαινόμενη κατεύθυνση ή παραμένει σταθερή, η συναισθηματική ένταση του βρέφους είναι πιθανότερο να αλλάξει προς την ίδια (39,6%, 29,3%, 38,6% και 55,5%, αντίστοιχα) παρά προς διαφορετική κατεύθυνση.

Δύο σχέσεις ανάμεσα στα συχνότερα συναισθήματα των πρωτότοκων και των δευτερότοκων βρεφών [ευχαρίστηση και ενδιαφέρον προς τον πατέρα, ευχαρίστηση και ενδιαφέρον προς τον εξωτερικό κόσμο

(σε μία κατηγορία, λόγω μικρής συχνότητας)] στην αρχή και στο τέλος της πρωτοσυννομιλίας πατέρα-βρέφους (γραμμές 4α και 4β αντίστοιχα) υποδηλώνουν ότι όταν το βρέφος εκφράζει ευχαρίστηση στην αρχή της πρωτοσυννομιλίας, είναι πιθανότερο να εκφράζει ευχαρίστηση και στο τέλος αυτής, παρά όταν το βρέφος εκφράζει ενδιαφέρον προς τον πατέρα ή ευχαρίστηση/ενδιαφέρον προς τον εξωτερικό κόσμο στην αρχή της πρωτοσυννομιλίας. Ομοίως, όταν τα πρωτότοκα και τα δευτερότοκα βρέφη εκφράζουν ενδιαφέρον προς τον πατέρα στην αρχή της πρωτοσυννομιλίας, είναι πιθανότερο να διατηρήσουν το ενδιαφέρον τους προς τον πατέρα στο τέλος της πρωτοσυννομιλίας, παρά όταν εκφράζουν ευχαρίστηση προς τον πατέρα ή ευχαρίστηση/ενδιαφέρον προς τον εξωτερικό κόσμο στην αρχή της πρωτοσυννομιλίας. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες τα πρωτότοκα και τα δευτερότοκα βρέφη εκφράζουν ευχαρίστηση/ενδιαφέρον προς τον εξωτερικό κόσμο στην αρχή της πρωτοσυννομιλίας, είναι πιθανότερο να εκφράζουν την ίδια αλληλουχία συναισθημάτων στο τέλος της πρωτοσυννομιλίας, παρά όταν εκφράζουν ευχαρίστηση ή ενδιαφέρον προς τον πατέρα στην αρχή αυτής.

Παρομοίως, δύο σχέσεις ανάμεσα στις συχνότερες συναισθηματικές καταστάσεις των πατέρων, των πρωτότοκων και των δευτερότοκων βρεφών στην αρχή και στο τέλος της πρωτοσυννομιλίας (γραμμές 5α και 5β, αντίστοιχα) υποδηλώνουν ότι, όταν ο πατέρας εκφράζει ευχαρίστηση ή ενδιαφέρον προς το βρέφος του στην αρχή της πρωτοσυννομιλίας, είναι πιθανότερο να εκφράζει το ίδιο ακριβώς συναίσθημα και στο τέλος αυτής.

Ο Πίνακας 5 παρουσιάζει τα περιγρα-

**Πίνακας 5. Περιγραφικά στοιχεία των δυαδικών συναισθηματικών καταστάσεων κατά τη διάρκεια της πρωτοσυνομιλίας
βρέφους-πατέρα ανά σειρά γέννησης**

	Αλληλεπίδραση πρωτότοκο βρέφος-πατέρα	Αλληλεπίδραση δευτερότοκο βρέφος-πατέρα
Συναισθηματικό ταίριασμα/ «συμπληρωματικότητα»	572 (24,4%)	568 (27,8%)
Συναισθηματική ασυμφωνία	736 (31,4%)	540 (26,5%)
Συνδυασμός (ταίριασμα/«συμπληρωματικότητα»/ασυμφωνία)	1037 (44,2%)	933 (45,7%)
Συναισθηματικό ταίριασμα		
Συναισθηματικές καταστάσεις		
Ευχαρίστηση	69 (43,4%)	116 (73,9%)
Ενδιαφέρον	80 (50,3%)	41 (26,1%)
Εξ. ενδιαφέρον	9 (5,7%)	–
Αρνητική	1 (0,6%)	–
Κατεύθυνση συναισθηματικού ταιριάσματος		
Συν. ταίριασμα από το βρέφος	563 (80,8%)	537 (76,3%)
Συν. ταίριασμα από τον πατέρα	134 (19,2%)	167 (23,7%)
Συναισθηματική «συμπληρωματικότητα»		
Συναισθηματικές καταστάσεις		
Π*: ευχαρίστηση, Β**:ενδιαφέρον	232 (99,6%)	197 (98%)
Π: ενδιαφέρον, Β:ευχαρίστηση	1 (0,4%)	4 (2,0%)
Κατεύθυνση συναισθηματικής «συμπληρωματικότητας»		
Συν. «συμπληρωματικότητα» από το βρέφος	592 (80,8%)	542 (76,7%)
Συν. «συμπληρωματικότητα» από τον πατέρα	141 (19,2%)	165 (23,3%)
Συναισθηματική ασυμφωνία		
Συναισθηματικές καταστάσεις		
Π: ευχαρίστηση, Β: εξ. ενδιαφέρον	242 (37,9%)	216 (45,8%)

*Π: Πατέρας, **Β: Βρέφος

φικά στοιχεία των δυαδικών συναισθηματικών καταστάσεων κατά τη διάρκεια των πρωτοσυνομιλιών των πρωτότοκων και των δευτερότοκων βρεφών με τον πατέρα τους, τα οποία συνοψίζονται ως εξής: 1) Οι περιπτώσεις συναισθηματικού ταιριάσματος/«συμπληρωματικότητας» και οι συνδυασμοί φαίνεται να συμβαίνουν λιγότερο συχνά στις αλληλεπιδράσεις των πρωτότοκων, παρά των δευτερότοκων βρεφών με τον πατέρα τους (27,8% και 45,7% έναντι 24,4% και 44,2%), ενώ, οι περιπτώσεις συναισθηματικής ασυμφωνίας είναι πιο συχνές στις αλληλεπιδράσεις των πρωτότοκων, παρά των δευτερότοκων βρεφών με τον πατέρα τους (31,4% έναντι 26,5%), 2) Οι πατέρες και τα πρωτότοκα βρέφη τους συντονίζονται σε μια ευρύτερη ποικιλία συναισθημάτων σε σύγκριση με τους πατέρες και τα δευτερότοκα βρέφη τους. Οι πατέρες και τα δευτερότοκα βρέφη τους φαίνεται να ταιριάζουν την έκφραση της ευχαρίστησης περισσότερο από τους πατέρες και τα πρωτότοκα βρέφη, ενώ το αντίστροφο συμβαίνει για το ταίριασμα του ενδιαφέροντος, 3) Οι συναισθηματικές εκφράσεις των πρωτότοκων ($p < 0,001$, *two-tailed binomial test*) και των δευτερότοκων βρεφών ταιριάζουν στις πατρικές συναισθηματικές εκφράσεις περισσότερο από το αντίστροφο ($p < 0,001$, *two-tailed binomial test*), 4) Οι συναισθηματικές εκφράσεις των πρωτότοκων και των δευτερότοκων βρεφών «συμπληρώνουν» τις πατρικές συναισθηματικές καταστάσεις περισσότερο από το αντίστροφο ($p < 0,001$, *two-tailed binomial test*).

Η ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στα βρεφικά /πατρικά συναισθήματα και στην ηλικία του βρέφους έγινε μόνο για τις συχνότερες κοινές κατηγορίες συναισθημά-

των, δηλαδή την ευχαρίστηση και το ενδιαφέρον προς το σύντροφο. Ο Πίνακας 6 συνοψίζει την ανάλυση της δοκιμασίας Friedman κατά την οποία έγινε σύγκριση ανάμεσα στην έκφραση της βρεφικής και της πατρικής ευχαρίστησης και του ενδιαφέροντος κάθε τρία (3) ηλικιακά σημεία μέσω τεσσάρων (4) συγκρίσεων (1^η σύγκριση: 2, 2,5 και 3 μήνες, 2^η σύγκριση: 3, 3,5 και 4 μήνες, 3^η σύγκριση: 4, 4,5 και 5 μήνες και 4^η σύγκριση: 5, 5,5 και 6 μήνες).

Θα πρέπει να αναφερθεί ότι η ανάλυση της δοκιμασίας Friedman έγινε ανάμεσα στους δείκτες που προέκυψαν από την ακόλουθη αναλογία:

$$\frac{\text{Συνολικός αριθμός συναισθηματικών εκφράσεων ενός συντρόφου για κάθε ηλικιακό σημείο}}{\text{Συνολικός αριθμός υπομονάδων ανάλυσης για το ίδιο ηλικιακό σημείο}}$$

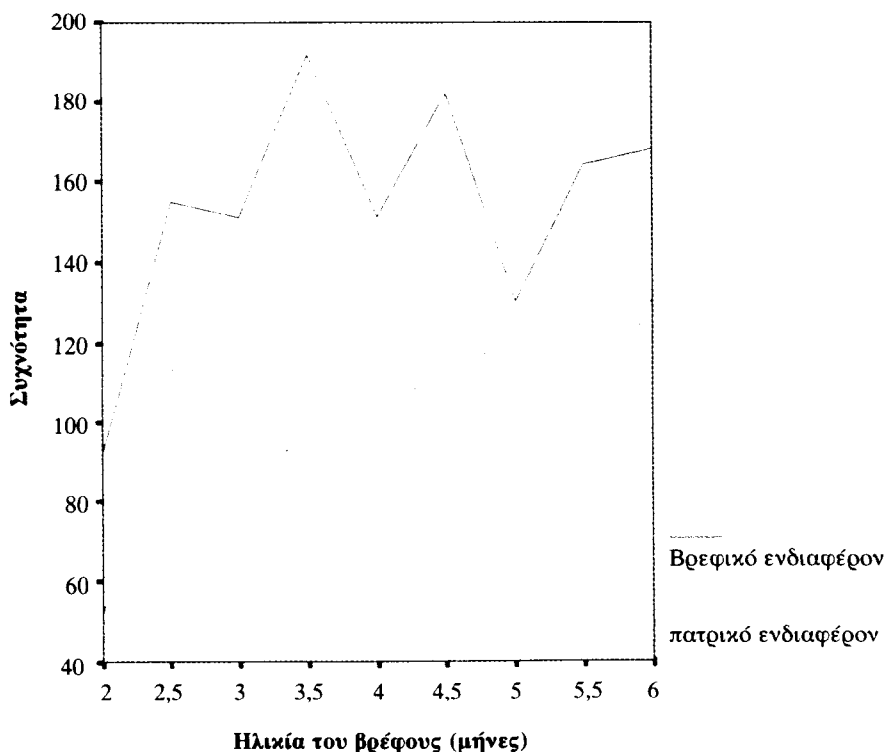
Το εύρος αυτού του δείκτη είναι από 0 έως 1. Με αυτόν τον τρόπο λάβαμε υπόψη μας ότι στο δείγμα της παρούσας έρευνας είχαμε διαφορετικό αριθμό υπομονάδων ανάλυσης για κάθε υποκείμενο και για κάθε ηλικιακό σημείο.

Η ανάλυση της δοκιμασίας Friedman υποδηλώνει μη-σημαντικές αλλαγές στην έκφραση ευχαρίστησης και ενδιαφέροντος των πρωτότοκων και των δευτερότοκων βρεφών (Πίνακας 6, γραμμές 1-8) και των πατέρων (γραμμές 9-16) για κάθε μία και για όλες τις συγκρίσεις.

Το Διάγραμμα 2 δίνει ενδείξεις ότι η αναπτυξιακή πορεία της έκφρασης του ενδιαφέροντος των πρωτότοκων βρεφών και των πατέρων τους είναι παρόμοια από τον 2^ο έως τον 3^ο μήνα και μετά τους 5,5 μήνες ενώ από τον 3^ο μέχρι τους 5,5 μήνες οι καμπύλες αυτές φαίνεται να διαφέρουν μεταξύ τους.

Πίνακας 6. Συνοπτικός πίνακας των αναλύσεων (δοκιμασία Friedman) των συγκρίσεων ανάμεσα στη βρεφική και την πατρική έκφραση ευχαρίστησης και ενδιαφέροντος ανά 3 ηλικιακά σημεία κατά τη διάρκεια των πρωτοσυννομιών των πατέρων με τα πρωτότοκα και τα δευτερότοκα βρέφη τους από τον 2ο έως τον 6ο μήνα

		Αλληλεπίδραση πατέρα-πρωτότοκο βρέφος (N=7)		Αλληλεπίδραση πατέρα-δευτερότοκο βρέφος (N=4)	
<i>Βρεφική ευχαρίστηση</i>		Chi-square	Asymp.Sig	Chi-square	Asymp.Sig
1.	Σύγκριση (1): 2-2.5-3 μήνες	4,222	0,121	4,133	0,127
2.	Σύγκριση (2): 3-3.5-4 μήνες	1,143	0,565	0,400	0,819
3.	Σύγκριση (3): 4-4.5-5 μήνες	0,286	0,867	6,533	0,038
4.	Σύγκριση (4): 5-5.5-6 μήνες	0,692	0,707	1,500	0,472
<i>Βρεφικό ενδιαφέρον</i>					
5.	Σύγκριση (1): 2-2.5-3 μήνες	2,385	0,304	6,000	0,050
6.	Σύγκριση (2): 3-3.5-4 μήνες	8,857	0,012	3,500	0,174
7.	Σύγκριση (3): 4-4.5-5 μήνες	0,857	0,651	1,714	0,424
8.	Σύγκριση (4): 5-5.5-6 μήνες	0,286	0,867	2,000	0,368
<i>Πατρική ευχαρίστηση</i>					
9.	Σύγκριση (1): 2-2.5-3 μήνες	1,000	0,607	0,933	0,627
10.	Σύγκριση (2): 3-3.5-4 μήνες	5,429	0,066	0,500	0,779
11.	Σύγκριση (3): 4-4.5-5 μήνες	3,714	0,156	0,133	0,936
12.	Σύγκριση (4): 5-5.5-6 μήνες	1,462	0,482	5,733	0,057
<i>Πατρικό ενδιαφέρον</i>					
13.	Σύγκριση (1): 2-2.5-3 μήνες	0,519	0,772	3,500	0,174
14.	Σύγκριση (2): 3-3.5-4 μήνες	0,074	0,964	1,733	0,420
15.	Σύγκριση (3): 4-4.5-5 μήνες	3,714	0,156	0,500	0,779
16.	Σύγκριση (4): 5-5.5-6 μήνες	1,852	0,396	3,333	0,189

Διάγραμμα 2. Αναπτυξιακές καμπύλες του ενδιαφέροντος των πρωτότοκων βρεφών και των πατέρων τους από το 2ο έως τον 6ο μήνα της ζωής

Συζήτηση

Ο σκοπός της παρούσας προκαταρκτικής διαχρονικής και νατουραλιστικής μελέτης ήταν η συστηματική διερεύνηση των συναισθηματικών εκφράσεων του προσώπου κατά τη διάρκεια των αυθόρμητων δυαδικών αλληλεπιδράσεων των πατέρων με τα πρωτότοκα και τα δευτερότοκα βρέφη τους. Τα αποτελέσματα υποδηλώνουν ομοιότητες και διαφορές στην ποιότητα και τη χρονική δομή του συναισθηματικού συντονισμού, αντίστοιχα.

Πιο συγκεκριμένα, η ομοιότητα στο ταίριασμα των θετικών συναισθημάτων («μί-

μηση» του τύπου συναισθηματικής έκφρασης προσώπου) και η συναισθηματική εναρμόνιση («μίμηση» των αλλαγών της συναισθηματικής έντασης) που χαρακτηρίζουν τις πρώιμες αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα και τα δευτερότοκα βρέφη τους πιθανόν να υποδηλώνουν ότι, ανεξάρτητα από τη σειρά γέννησης, οι πρωτοσυνομιλίες βρέφους-πατέρα συνιστούν ένα παράδειγμα διυποκειμενικότητας, δηλαδή μιας εγγενούς ικανότητας για αμοιβαία αναγνώριση και επικοινωνιακή συναλλαγή, μιας εγγενούς ευαισθησίας προς εξειδικευμένες εκφραστικές κινήσεις επικοινωνίας, μιας διεργασίας κατά την

οποία συντελείται μεταβίβαση των νοητικών περιεχομένων των δύο συντρόφων (Trevarthen, 1980· Κουγιουμουντζάκης, Μαρκοδημητράκη & Κοκκινάκη, 2007). Οι συγκινήσεις, δηλαδή οι καταστάσεις που οι άνθρωποι μοιράζονται όταν επικοινωνούν, συνιστούν αναπόσπαστο πυρηνικό μέρος των κινήτρων των ανθρώπων (Trevarthen, 2005, 2007). Τα κίνητρα του κάθε συντρόφου διαφοροποιούνται από στιγμή σε στιγμή στο χρονικό ρυθμό, στην ενέργεια ή τη δύναμη και στη μορφή τους (Trevarthen, 1993α, 1993β, 1998α). Οι ενδείξεις συναισθηματικού ταιριάσματος και εναρμόνισης της παρούσας πιλοτικής μελέτης προϋποθέτουν ότι η αλληλεπίδραση βρέφους-πατέρα χαρακτηρίζεται από συντονισμό στο χρόνο, στην ένταση και στη μορφή των συναισθηματικών εκφράσεων του προσώπου. Ο χρονικός συντονισμός αποδεικνύεται από τη χρονική δομή και την κατεύθυνση του συναισθηματικού ταιριάσματος και της «συμπληρωματικότητας» έτσι όπως προκύπτουν από τον ορισμό τους (σελ. 11). Οι ενδείξεις ότι οι «κατοπτρικοί νευρώνες» (*mirror neurons*) δραστηριοποιούνται όταν κάποιος κάνει μια πράξη και όταν απλώς βλέπει κάποιον άλλον να κάνει την ίδια πράξη (Gallese, 2003· Gallese & Lakoff, 2005· Rizzolatti, Fogassi & Gallese, 2006) ενισχύει την υπόθεση συντονισμού της μορφής των κινήτρων σε επίπεδο νευρώνων κατά τη διάρκεια του συναισθηματικού ταιριάσματος. Παράλληλα, η θέση ότι η ανθρώπινη ικανότητα επικοινωνίας βασίζεται στη χρήση ενός αριθμού μύων έκφρασης, τον οποίο αναγνωρίζουμε και διακρίνουμε με λεπτομέρεια στα νεογνά (Oster & Ekman, 1978, παραπομπή από την Field, 1982· Trevarthen, 1985) ενισχύει την υπόθεση ότι το ταιρίασμα και η «συμπληρωμα-

τικότητα» των συναισθηματικών εκφράσεων προϋποθέτουν συντονισμό στη μορφή των μυικών δραστηριοτήτων από το μέρος του κάθε συντρόφου. Ο συντονισμός της έντασης των κινήτρων υποδηλώνεται από την εναρμόνιση των συναισθηματικών εκφράσεων του προσώπου.

Οι ενδείξεις σταθερότητας στις συναισθηματικές εκφράσεις προσώπου των βρεφών και των πατέρων στην αρχή και στο τέλος των πρωτοσυνομιλιών ενισχύουν την υπόθεση ότι η πρώτη επικοινωνία βρέφους-πατέρα αποτελεί ένα εκφραστικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από συναισθήματα αυτο-συντονισμού που αποσκοπούν στη συνοχή της επίγνωσης, της συνείδησης και του σκοπού, ενοποιώντας τις προθέσεις και τον έλεγχο των εσωτερικών καταστάσεων (Izard, 1992· Trevarthen, 1993b).

Ωστόσο, οι διαφορές σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της χρονικής δομής του συναισθηματικού συντονισμού στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα και τα δευτερότοκα βρέφη τους συνοψίζονται ως εξής: α) περισσότερες και μεγαλύτερης διάρκειας παύσεις εντός των μονάδων ανάλυσης καταγράφηκαν στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα συγκριτικά με τα δευτερότοκα βρέφη (βλέπε Πίνακα 3), β) λιγότερες και λίγο μεγαλύτερης διάρκειας παύσεις εντός των υπο-μονάδων ανάλυσης καταγράφηκαν στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα συγκριτικά με τα δευτερότοκα βρέφη, γ) περισσότερες και μικρότερης διάρκειας μονάδες ανάλυσης καταγράφηκαν στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα συγκριτικά με τα δευτερότοκα βρέφη, δ) περισσότερες και μεγαλύτερης διάρκειας υπο-μονάδες ανάλυσης καταγράφηκαν στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα συ-

γκριτικά με τα δευτερότοκα βρέφη, και ε) το ταίριασμα στον αριθμό των συναισθηματικών αλλαγών καταγράφηκε στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα πρωτότοκα, αλλά όχι με τα δευτερότοκα, βρέφη. Αυτές οι διαφορές πιθανόν να υποδηλώνουν ότι όσο συντομότερη είναι η χρονική διάρκεια μιας περιόδου (όπως οι παύσεις εντός των μονάδων / υπομονάδων και οι υπομονάδες ανάλυσης), τόσο τα πρωτότοκα βρέφη «ενοούνται» περισσότερο σε διάρκεια και/ή συχνότητα. Προτείνουμε ότι οι διαφορές σε συγκεκριμένα μακρο-ποιητικά χαρακτηριστικά της γονικής ομιλίας προς τα βρέφη (*macro-poetic elements of babytalk*) (Miall & Dissanayake, 2003) πιθανόν να αποδίδονται στην διαφορετική ιστορία αλληλεπίδρασης των πατέρων με τα πρωτότοκα και τα δευτερότοκα βρέφη μέσα στις οικογένειες με ένα και δύο παιδιά, αντίστοιχα. Αυτές οι διαφορές με την σειρά τους πιθανόν να αντανακλούν διαφοροποιήσεις στον τρόπο που η ανθρώπινη αίσθηση του συνεκτικού νοήματος (*human sense of coherent meaning*) μεταβιβάζεται από τους ενήλικες στα παιδιά, δεδομένου ότι «...ο χρόνος της κίνησης στο παρόν μπορεί να συνδέεται με τους χρόνους που φανταζόμαστε και με τους χρόνους που θυμόμαστε και αυτό προϋποθέτει την αποδοχή της ικανότητας των οργανισμών να δημιουργούν το χρόνο...» (μετάφραση δική μου) (Trevvarthen, 2007, σελ.389). Πιθανόν οι παραπάνω συνδέσεις να επηρεάζουν με συγκεκριμένους τρόπους την αντίληψη του χρόνου των συντρόφων, δηλαδή την αντίληψη της διαδοχής και την αντίληψη της διάρκειας. Η διαδοχή αντιστοιχεί στο γεγονός ότι δύο γεγονότα μπορεί να γίνονται αντιληπτά ως διαφορετικά και οργανώνονται σειριακά (οι μονάδες και οι υπομονάδες ανάλυσης σε αυτήν την πε-

ρίπτωση). Η ιδέα της διάρκειας αντιστοιχεί στο χρονικό διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα σε διαδοχικά γεγονότα (παύσεις εντός των μονάδων και των υπο-μονάδων ανάλυσης) (Aschersleben & Printz, 1998). Αυτά πιθανόν να επηρεάζουν και να επηρεάζονται από την οργάνωση των σειριακών γεγονότων σε επικοινωνιακά πλαίσια αλληλδρασης που αποτελούν τα συστατικά στοιχεία της κοινωνικής διαίσθησης (*phrasing*) (Lynch, 1996, σελ.18).

Οι μη-σημαντικές αλλαγές στις αναπτυξιακές καμπύλες της βρεφικής και πατρικής ευχαρίστησης και του ενδιαφέροντος καθόλη τη διάρκεια της παρούσας έρευνας πιθανόν να υποδηλώνουν ότι τα βρέφη είναι εξοπλισμένα με ένα εγκεφαλικό σύστημα που τους δίνει τη δυνατότητα άμεσης αντίληψης των συναισθημάτων και των ενδιαφερόντων του συντρόφου, αναζητώντας την αρμονία της σύνδεσης με το σώμα οποιουδήποτε τρυφερού και πρόσχαρου προσώπου μέσω των συναισθηματικά συντονισμένων συναλλαγών (Braten & Trevvarthen, 2007· Trevvarthen, 2007). Οι μη-γραμμικές αναπτυξιακές καμπύλες (Διάγραμμα 1) πιθανόν να υποδηλώνουν αναδιοργανώσεις του βρεφικού νού το οποίο άλλοτε αποσκοπεί περισσότερο στον αυτοσυντονισμό και στις ενδο-υποκειμενικές καταστάσεις απόσυρσης από την παρούσα δραστηριότητα προς την φαντασία και τη μνήμη, άλλοτε κατευθύνεται γνωστικά στην διερεύνηση των αντικειμένων και άλλοτε στην αναζήτηση φιλίας και στο μοίρασμα του νοήματος μέσα από τη συντροφικότητα με τους άλλους ανθρώπους (Trevvarthen, 1998, 2005). Οι διαφορές στις αναπτυξιακές καμπύλες του βρεφικού και του πατρικού ενδιαφέροντος μπορεί να υποδηλώνουν ότι η μεταβίβαση κινήτρων συχνά προηγείται από κάποιες

«δύσκολες περιόδους» (*difficult periods*) (Rijt-Plooij & Plooij, 1993), οι οποίες εκδηλώνονται μέσα από τη «...δυσαρμονία η οποία προέρχεται από τη σύγκρουση των διαφορών» (Trevarthen, 2007, σ. 400), δεδομένου ότι «....η αρμονία δεν είναι μια φυσική ανθρώπινη κατάσταση» (Bruner, 2007, σ. 347) αλλά «....οι λανθάνουσες αιτίες της διχόνοιας είναι...διεσπαρμένες στη φύση του ανθρώπου» (J. Madison, παραπομπή από τον Bruner, 2007, σ. 347).

Η παρούσα μελέτη παρουσιάζει αρκετούς περιορισμούς. Ένα σημαντικό μειονέκτημα είναι ο σχετικά περιορισμένος αριθμός των υποκειμένων. Ωστόσο θα πρέπει να αναφερθεί ότι είναι δύσκολη η καταγραφή αλληλεπιδράσεων γονέα-βρέφους από αρκετά μεγάλο αριθμό οικογενειών με συγκρίσιμα χαρακτηριστικά και υγιή βρέφη για ένα παρατεταμένο χρονικό διάστημα. Παρά τη δυσκολία διεξαγωγής αυτών των ερευνών, η σημασία τους έγκειται στην κατανόηση της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα διαφορετικά ενδο-οικογενειακά πλαίσια επικοινωνίας και στον τρόπο συναισθηματικού συντονισμού που υιοθετούν τα παιδιά. Επιπλέον, η παρούσα μελέτη περιορίζεται στην εκτίμηση των πρώιμων χαρακτηριστικών αλληλεπίδρασης των συναισθηματικών καταστάσεων από τον 2^ο έως τον 6^ο μήνα της ζωής. Ελπίζουμε να διευρύνουμε το πεδίο

έρευνας αυτής της μελέτης στο μέλλον και να συμπεριλάβουμε τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στις μητρικές και τις βρεφικές εκφράσεις προσώπου, και τη σύγκριση αυτής με τις πατρικές, ανά σειρά γέννησης και φύλο τόσο κατά την πρώιμη βρεφική ηλικία όσο και κατά το δεύτερο εξάμηνο ζωής.

Συνοψίζοντας, η παρούσα πιλοτική έρευνα παρέχει ενδείξεις ότι η σειρά γέννησης δεν επηρεάζει την ποιότητα του συναισθηματικού συντονισμού –με την έννοια του συναισθηματικού ταιριάσματος, της συναισθηματικής «συμπληρωματικότητας» ή της εναρμόνισης– η οποία λαμβάνει χώρα κατά την πρώιμη αλληλεπίδραση βρέφους-πατέρα. Αυτή η ομοιότητα πιθανόν να οφείλεται τόσο στην έμφυτη ικανότητα των βρεφών να συμμετέχουν σε συναισθηματικά συντονισμένες αλληλεπιδράσεις όσο και στην ικανότητα και ευαισθησία των πατέρων για αναζήτηση αρμονίας στη σύνδεση με τα βρέφη. Ωστόσο, ήδη από την πρώιμη βρεφική ηλικία η σειρά γέννησης φαίνεται να επηρεάζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της χρονικής δομής του συναισθηματικού συντονισμού, πιθανόν λόγω της επίδρασης του διαφορετικού παρελθόντος της επικοινωνίας των πρωτότοκων και των δευτερότοκων βρεφών με τον πατέρα τους στην αντίληψη του χρόνου και της ομαδοποίησης των σειριακών γεγονότων σε επικοινωνιακό πλαίσιο αλληλόδρασης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Aschersleben, G. and Printz, W. Timing in perception and action: introductory remarks. *Psychological Research*, 1998, 61, 1-3.
- Beebe, B. and Jaffe, J. The dyadic regulation model of mother-infant

- coordination. Invited symposium, ICIS, Miami, FL. 1992.
- Bråten, S. Altercentric infants and adults: on the origins and manifestations of participant perception of other's acts

- and utterances. In S. Bråten (Ed.), *On being moved: From mirror neurons to empathy*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007.
- Bråten, S. and Trevarthen, C. Prologue: From infant intersubjectivity and participant movements to simulation and conversation in cultural common sense. In S. Bråten (Ed.), *On being moved: From mirror neurons to empathy*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007.
- Braungart-Rieker, J., Garwood, M. M. and Notaro, P. C. Infant affect and affect regulation during the still-face paradigm with mothers and fathers: the role of infant characteristics and parental sensitivity. *Developmental Psychology*, 1998, 34, 6, 1428-1437.
- Brazelton, T.B., Tronick, E., Adamson, L., Als, H. and Wise, S. *Early mother-infant reciprocity*. Ciba Foundation Symposium, 33 Amsterdam: Elsevier, 1975.
- Bruner, J. Αρμονία και διχόνοια. Στον Γ. Κουγιουμουτζάκης (επ. έκδ.), *Συμπαντική αρμονία, μουσική και επιστήμη στον Μίκη Θεοδωράκη* (σελ. 347-352). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2007.
- Butler, S., McMahon, C. and Ungerer, J. A. Maternal speech style with prelinguistic twin infants. *Infant and Child Development*, 2003 12, 129-143.
- Cicirelli, V. G. Mother-child and sibling-sibling interactions on a problem-solving task. *Child Development*, 1976, 47, 588-596.
- Cicirelli, V. G. A comparison of college women's feelings toward their siblings and parents. *Journal of Marriage and the Family*, 1980, 42, 111-118.
- De Waal, F.B.M. The "Russian doll" model of empathy and imitation. In S. Braten (Ed.), *On being moved: From mirror neurons to empathy*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007.
- Dobson, A.J. *An introduction to generalized linear models*. London: Chapman and Hall, 2002.
- Field, T. Individual differences in the expressivity of neonates and young infants. In S. R. Feldman (Ed.), *Development of nonverbal behavior in children*. New York: Springer-Verlag, 1982.
- Fogel, A. *Developing through relationships: Origins of communication, self and culture*. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
- Gallese, V. The roots of empathy: the shared manifold hypothesis and the neural basis of intersubjectivity. *Psychopathology*, 2003, 36, 4, 171-180.
- Gallese, V. and Lakoff, G. The brain's concepts: the role of the sensory-motor system in reason and language. *Cognitive Neuropsychology*, 2005, 22, 455-479.
- Gecas, V. and Pasley, K. Birth order and self-concept in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 1983, 12 6, 521-535.
- Herrera, E., Reissland, N. and Shepherd, J. Maternal touch and maternal child-directed speech: effects of depressed mood in the postnatal period. *Journal of Affective Disorders*, 2004, 81, 1, 29-39.
- Hilton, I. Differences in the behavior of mothers toward first- and later-born children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1967, 7, 282-290.
- Izard, C. E. Basic emotions, relations among emotions, and emotion-cognition relations. *Psychological Review*, 1992, 99, 561-565.
- Izard, C. E. and Buechler, S. Aspects of consciousness and personality in terms of differential emotions theory. In R. Plutchik and H. Kellerman (Eds),

- Emotion: theory, research and experience*. New York: Academic Press, 1980.
- Jacobs, B. S. and Moss, H. A. Birth order and sex of sibling as determinants of mother-infant interaction. *Child Development*, 1976, 47, 315-322.
- Keller, H. and Zach, U. Gender and birth order as determinants of parental behavior. *International Journal of Behavioral Development*, 2002, 26, 2, 177-184.
- Kindwell, J. S. The neglected birth order: middleborns. *Journal of Marriage and the Family*, 1982, 225-235.
- Kojima, Y., Irisawa, M. and Wakita, M. The impact of a second infant on interactions of mothers and firstborn children. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 2005, 23, 1, 103-114.
- Kokkinaki, T. *Emotion and imitation in early infant-parent interaction: A longitudinal and cross-cultural study*. PhD thesis, Department of Psychology, University of Edinburgh, UK, 1998.
- Kokkinaki, T. A longitudinal, naturalistic and cross-cultural study on emotions in early infant-parent imitative interactions. *British Journal of Developmental Psychology*, 2003, 21, 243-258.
- Kokkinaki, T. Interactive silences within spontaneous early infant-father "dialogues". *Infant and Child Development*. [2008, υπό δημοσίευση (α)].
- Kokkinaki, T. Emotional expressions during early infant-father conversation. *European Journal of Developmental Psychology*, [2008, υπό δημοσίευση (β)], DOI number: 10.1080/17405620701848871.
- Kopp, C. Regulation of distress and negative emotions: a developmental view. *Developmental Psychology*, 1989, 25, 343-354.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ. Μίμηση, αριθμοί και ρυθμοί. Στον Γ. Κουγιουμουτζάκης (επ.έκδ.), *Συμπαντική αρμονία, μουσική και επιστήμη στον Μίκη Θεοδωράκη* (σελ. 235-294). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2007.
- Kugiumutzakis, G., Kokkinaki, T., Markodimitraki, M. and Vitalaki, E. Emotions in early mimesis. In J. Nadel & D. Muir (Eds.), *Emotional development: recent research advances* (σελ.161-182). Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ., Μαρκοδημητράκη, Μ. και Κοκκινάκη, Θ. Η θεωρία της έμφυτης διυποκειμενικότητας: Βασικές αρχές. Στον Στ. Χριστογιώργο (επ. έκδ.), *Θέματα Ψυχοδυναμικής και Ψυχοκοινωνικής Παιδοψυχιατρικής: Αφιέρωμα στον Καθηγητή Γιάννη Τσιάντη* (σελ.489-523). Αθήνα Εκδόσεις Καστανιώτη, 2007.
- Lewis, C. Fathers and preschoolers. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development*. 3rd ed. New York: Wiley, 1997.
- Lynch, M. P. The case of total deafness II: Phrasing of prelinguistic vocalizations of a child born with congenital absence of cochleas. *Applied Psycholinguistics*, 1996, 17, 1-31.
- Maratos, O. Neonatal, early and later imitation: Same order phenomena? In F. Simion and G. Butterworth (Eds) *The development of sensory, motor and cognitive capacities in early infancy: from perception to cognition*. Psychology Press, U.K., 1998.
- Miall, D. S. and Dissanayake, E. The poetics of babytalk. *Human Nature*, 2003, 14, 4, 337-364.
- Miller, A. L., Volling, B. L. and McElwain,

- N. L. Sibling jealousy in a triadic context with mothers and fathers. *Social Development*, 2000, 9, 4, 433-457.
- Moore, G. A., Cohn, J. F. and Campbell, S. B. Mothers' affective behavior with infant siblings: stability and change. *Developmental Psychology*, 1997, 33, 5, 856-860.
- Murray, L., Kempton, C., Woolgar, M. and Hooper, R. Depressed mothers' speech to their infants and its relation to infant gender and cognitive development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1993, 34, 1083-1101.
- Murray, L. and Trevarthen, C. The infant's role in mother-infant communication. *Journal of Child Language*, 1986, 13, 15-29.
- Oster, H. and Ekman, P. Facial behavior in child development. In *Minnesota Symposium on Child Psychology (Vol. 11)*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1978.
- Parke, R. D. Perspectives on father-infant interaction. In J. D. Osofsky (Ed.), *Handbook of infant development* (σελ. 549-590). New York: John Wiley Ltd., 1979
- Papousek, M., Papousek, H. and Bornstein, M.H. The naturalistic vocal environment of young infants: on the significance of homogeneity and variability in parental speech. In T. M. Field and N. A. Fox (Eds.), *Social perception in infants*. Norwood, N.J.: Ablex, 1985.
- Pomerantz, E. M. and Newman, L. S. Looking in on the children: using developmental psychology as a tool for hypothesis testing and model building in Social Psychology. *Personality and Social psychology Review*, 2000, 4, 4, 300-316.
- Poppel, E. Temporal mechanisms in perception. *International Review of Neurobiology*, 1994, 37, 185-202.
- Rheingold, H. L. The social and socializing infant. In D.A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization theory and research*. Chicago: Rand McNally, 1969.
- Rendina, I. and Dickerscheid, J. D. Father involvement with first-born infants. *The Family Coordinator*, 1976, 25, 373-378.
- Rijt-Plooij H van de. and Plooij, F.X. Distinct periods of mother-infant conflict in normal development: sources of progress and germs of Pathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1993, 34 2, 229-245.
- Rizzolatti, G., Fogassi, L. and Gallese, V. (2006). Mirrors in the mind. *Scientific American*, 295, 5, 30-37.
- Rubin, J. Z., Provenzano, F. J. and Luria, Z. The eye of the beholder: Parents' views on sex of newborns. *American Journal of Orthopsychiatry*, 1974, 43, 720-731.
- Stern, D. Applying developmental and neuroscience findings on other-centered participation to the process of change in psychotherapy. In S. Braten (Ed.), *On being moved: From mirror neurons to empathy*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007.
- Stern, D. and Gibbon, J. Temporal expectancies of social behaviors in mother-infant play. Στο E. Thoman (Ed.), *Origins of the infant's social responsiveness*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1979.
- Taylor, M. K. and Kogan, K. L. (1973). Effects of birth of a sibling on mother-child interactions. *Child Psychiatry and Human Development*, 1973, 4, 1, 53-58.
- Thompson, R. A. Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 1994, 59 (2-3, Serial No 240).

- Trevarthen, C. Communication and cooperation in early infancy: a description of primary intersubjectivity. In M. Bullock (Ed.), *Before Speech: the beginnings of human communication*. London: Cambridge University Press, 1979.
- Trevarthen, C. The foundations of intersubjectivity: development of interpersonal and cooperative understanding of infants. In D. Olson (Ed.), *The social foundations of language and thought: Essays in honour of J. S. Bruner*. N.Y., W.W. Norton, 1980.
- Trevarthen, C. Facial expressions of emotion in mother-infant interaction. *Human Neurobiology*, 1985, 4, 21-32.
- Trevarthen, C. The self born in intersubjectivity: the psychology of an infant communicating. In U. Neisser (Ed.), *The perceived self: ecological and interpersonal sources of the self-knowledge*. New York: Cambridge University Press, 1993a.
- Trevarthen, C. The function of emotions in early infant communication and development. In J. Nadel & L. Camaioni (Eds.), *New perspectives in early communicative development*. London: Routledge, 1993b.
- Trevarthen, C. The nature of motives for human consciousness. *Psychology (The Journal of the Hellenic Psychological Society)*, 1997, 4, 3, 187-221.
- Trevarthen, C. The concept and foundations of infant intersubjectivity. Στο S. Braten (Ed.), *Intersubjective communication and emotion in early ontogeny*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998a.
- Trevarthen, C. Intersubjectivity. Entry for *the MIT Encyclopedia of Cognitive Sciences*. General Editors Wilson, R. and Keil, F. Cambridge MA: MIT Press, 1998b.
- Trevarthen, C. Action and emotion in development of cultural intelligence: why infants have feelings like ours. In J. Nadel & D. Muir (Eds.), *Emotional development: recent research advances*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Trevarthen, C. Επικοινωνιακή μουσικότητα: Πώς αναπτύσσεται το νόημα στο ρυθμό και στη συμπάθεια. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (επ. έκ.), *Συμπαντική αρμονία, μουσική και επιστήμη στον Μίκη Θεοδωράκη* (σελ. 353-410). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2007.
- Tronick, E. Why is connection with others so critical? The formation of dyadic states of consciousness and the expansion of individuals' states of consciousness: coherence governed selection and the co-creation of meaning out of messy meaning making. In J. Nadel & D. Muir (Eds.), *Emotional development: recent research advances*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Volling, B.L., McElwain, N. L. and Miller, A. L. (2002). Emotion regulation in context: the jealousy complex between young siblings and its relations with child and family characteristics. *Child Development*, 2002, 73, 2, 581-600.

Ευχαριστίες

Θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη μου προς τα βρέφη και τις οικογένειές τους για το «μοίρασμα» του χρόνου, τη συνεργασία και την υπομονή τους προκειμένου να πραγματοποιηθεί η παρούσα έρευνα.